

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

Mahmudlu Tural Azin oğlu

(magistranın soyadı, adı və atasının adı)

***«Bank resursları və onların formalaşması
problemləri»***

mövzusunda

M A G İ S T R D İ S S E R T A S İ Y A S I

İstiqamətin şifri və adı: 010000 İqtisadiyyat

İxtisasın şifri və adı: 010003 Maliyyə və kredit

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. R.A.Bəşirov

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Magistr proqramının rəhbəri

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Kafedra müdiri (A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad):

i.e.d., prof. Z.F.Məmmədov

B A K I - 2 0 1 4

M Ü N D Ə R İ C A T

Giriş	3
Fəsil 1. Passiv əməliyyatlar bank resurslarının formalaşması mənbəyi kimi	5-19
1.1. Passiv əməliyyatların zəruriliyi və növləri	5
1.2. Bank resurslarının iqtisadi xarakteristikası	10
Fəsil 2. Bank resurslarının formalaşması mənbələri	20-62
2.1. Bankın xüsusi kapitalı və onun yaranma mənbələri	20
2.2. Bankların depozit əməliyyatları	41
2.3. Borc vəsaitləri və qiymətli kağızlarla əməliyyatlar	53
Fəsil 3. Bank resurslarından səmərəli istifadə mexanizmləri ...	63-75
3.1. Bankların resurslarının idarə edilməsi	63
3.2. Əmanətlərin sığortalanması sistemi	69
Nəticə və təkliflər	76
İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar	79
Резюме	81
Summary	82

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycanda ikipilləli bank sistemi fəaliyyət göstərir. Kommersiya bankları bank sisteminin ikinci pilləsini təşkil etməklə Mərkəzi bankın lisenziyası əsasında fəaliyyət göstərirlər. Kommersiya banklarının əsas fəaliyyət prinsipi faktiki mövcud vəsait müqabilində fəaliyyət göstərməkdir. Kommersiya banklarının aktiv əməliyyatları passiv əməliyyatların səviyyəsindən - resurs yaratmaq qabiliyyətindən asılıdır. Bankların resurs yaratmaq imkanları və mövcud resurslar bankların fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Bu baxımdan bank resurslarının təhlili, onun artırılması imkanlarını müəyyənləşdirmək məsələləri daima bankların diqqət mərkəzindədir.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Azərbaycanın bank sistemi, onların fəaliyyət istiqamətləri və bank resursları, onların formalaşma mənbələridir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri – bank resurslarının iqtisadiyyatda rolunu müəyyənləşdirib onun artırılması mənbələrini tapmaqdır. Tədqiqatın məqsədi kimi ondan səmərəli istifadəni müəyyənləşdirərək onu bank üçün gəlirli mənbəyə çevirməyin yollarını müəyyən etməkdir. Resursların artırılması üçün bankların marketing fəaliyyətinin gücləndirilmə imkanları tədqiqatın əsas vəzifələrindəndir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi bank resurslarının formalaşmasında müxtəlif fikirlər mövcuddur. İqtisadi ədəbiyyatlardakı bu fikirlər araşdırılmış və onlara münasibət bildirilmişdir. Resurslardan səmərəli istifadə daha mütərəqqi istiqamətləri, vəsait qoymağın yolları təklif olunur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti – resurslardan daha səmərəli istifadə edərək bankların gəlirli, rentabelli işləməsini təklif etmək, likvidliyin artırılmasına nail olmaqdır.

Dissertasiya işinin informasiya bazasını MSİ-nin və Mərkəzi bankın statistik məlumatları təşkil edir.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təklifərdən, işin yazılmasında istifadə olunan ədəbiyyatların siyahısından ibarətdir.

FƏSİL 1. PASSİV ƏMƏLİYYATLAR BANK RESURLARININ FORMALAŞMA MƏNBƏYİ KİMİ

1.1. Kommersiya bankının passiv əməliyyatının zəruriliyi və növləri

Hər bir bankın fəaliyyətində passiv əməliyyatlar çox mühüm əhəmiyyətə malikdir, belə ki, məhz onların köməyilə banklar kredit resurları əldə edir. Passiv əməliyyatları belə xarakterizə etmək olar: passiv əməliyyatların nəticəsi kimi passiv hesablarda pul vəsaiti qalığı artır və ya aktiv-passiv hesablarda passiv hissə aktiv hissəni üstələyir. Passiv əməliyyatların zəruriliyi ondan irəli gəlir ki, onlar dövriyyədə olan pul vəsaitlərinin banka cəlb edilməsinə imkan verirlər. Bank sistemində yeni resursların yaradılması isə, bir qayda olaraq, aktiv əməliyyatların (xüsusən də kredit əməliyyatlarının) öhdəsinə düşür.

Bankların fəaliyyət miqyası onların sərəncamında olan resursların həcmi ilə müəyyən olunur. Bank resursları xüsusi və cəlb olunmuş vəsaitlərdən ibarətdir.

Passiv əməliyyatların aparılmasında əsas məqsəd ilkin dövriyyə vəsaitinin əsas mənbəyi sayılan xüsusi kapitalın formalaşdırılmasıdır. Lakin bankın potensialı xüsusi kapitaldan ibarət deyil. Xüsusi kapital sadəcə özək, nüvə rolunu oynayır, bu nüvənin ətrafına isə kənardan cəlb edilmiş kapital "yığılır". Bankın xüsusi kapitalının həcmi nə qədər böyük olarsa ictimaiyyət arasında bir o qədər çox etibar qazanmış olar. Düzdür, bəzən cüzi xüsusi kapitallı banklar "nəhənglərdən" daha etibarlı olur, amma bu etimad daha çox bankın rəhbərliyində duran insanların şəxsi keyfiyyəti kimi qiymətləndirilə bilər.

Xüsusi kapitalın həcmi nə qədər böyük olsa da, bank yalnız onunla kifayətlənməməlidir, əks halda bu cür fəaliyyəti məhdudlaşdırılmış müəssisənin ümumiyyətlə bank adlandırılması yanlış olardı. Əslində öz işini bacaran bankir,

başqasının pullarından faydalanan birisi hesab olunur. Yalnız öz vəsaiti hesabına fəaliyyət göstərən isə sadəcə investor sayıla bilər.

Bank dövriyyə vəsaitinin əsas hissəsini kənardan vəsait cəlb etməklə əldə edir. Bu istiqamətdə ən vacib əməliyyat istifadəsiz qalmış sərbəst vəsaitlərin bank qoyuluşları şəklində banka cəlb olunmasıdır. Başqa sözlə desək, bank, sərəncamında sərbəst vəsait olan investorları müəyyən şərtlərlə və müəyyən mükafat ödəməklə cəlb edir. Əgər əvvəllər bankın xidməti təsərrüfatının hesablaşma, cari və ya digər hesablarında sərbəst vəsaitin mövcudluğu bankın maliyyə vəziyyətinin sabitliyinə dəlalət edirdisə, hazırda bu, kredit resurslarının ən başlıca mənbəyi hesab olunur. Aydın ki, kifayət qədər kredit resurslarına malik olmayan banklar bu resursları tələbat yarandıqda öz ehtiyaclarını digər banklardan müəyyən faiz ödəməklə alınan borc vəsaiti hesabına ödəməli olacaqlar. Bu isə öz növbəsində bahalı mənbə sayılır və verilən kreditin də bahalaşmasına səbəb olur. Bütün bunları nəzərə alsaq, belə nəticə çıxarmaq olar ki, banklar daha səmərəli resurs mənbələri əldə etmək üçün həyata keçirdikləri passiv əməliyyatları idarə etməlidirlər. Passiv əməliyyatların idarə olunması dedikdə, geniş mənada əmanətçilərin və digər kreditorların vəsaitlərinin cəlb olunması, konkret bank üçün vəsait mənbələrinin müvafiq kombinasiyalarının müəyyən edilməsi başa düşülür. Dar mənada passiv əməliyyatların idarə olunması isə əlavə vəsaitə ehtiyac yarandıqca borc vəsaiti mənbələrinin aktiv axtarışını nəzərdə tutulur. Müasir şəraitdə banklar əmanətçilərin öz təklifləri ilə birgə banka müraciətini gözləməklə kifayətlənmirlər. Bunun əvəzində əlavə pul vəsaiti cəlb etmək üçün banklar maliyyə alətlərindən istifadə edirlər. Belə alətlər sırasına iri məbləğli depozit sertifikatları, Mərkəzi bankdan alınan istiqrazlar, geri alınmaq əsasında qiymətli kağızların satışı və avrodollar borcları daxildir. Bu passivlər yüksək rəqabətli

bazarlarda (məsələn, qiymətli kağızlar bazarı) əldə olunan müxtəlif pul fondları ilə oxşar cəhətlərə malikdir.

Kommersiya banklarının həyata keçirdikləri passiv əməliyyatlar dörd formada ola bilər:

- 1) Bankın qiymətli kağızlarının ilkin emissiyası;
- 2) Yeni fondların yaradılmasına və ya artıq mövcud olanların genişləndirilməsinə bank mənfəətindən ayırmalar;
- 3) Digər hüquqi şəxslərdən kreditlərin alınması;
- 4) Depozit əməliyyatları.

Passiv əməliyyatların ilk iki növü vasitəsilə bankın xüsusi vəsaiti formalaşır. Sonrakı iki növ isə bankın ehtiyac duyduğu kredit resurslarının – cəlb olunmuş və ya borc vəsaitinin yaranmasına səbəb olur.

Azərbaycanın bank sektorunda passivlərin strukturu aşağıdakı kimi olmuşdur:

Cədvəl 1.1.

Bank passivlərinin strukturu

	01.12.2012		01.12.2013		01.12.2014	
	mln.azn	yekunda, %-lə	mln.azn	yekunda, %-lə	mln.azn	yekunda, %-lə
Depozitlər	7428,8	46,82	8892,6	44,06	10174,6	43,21
Maliyyə sektorundan alınmış kreditlər və depozitlər	4883,3	30,77	6738,6	33,39	7976,2	33,87
Digər öhdəliklər	1088,0	6,86	1230,8	6,10	1646,7	6,99
Cəmi öhdəliklər	3400,11	84,45	16862,04	83,54	19797,5	84,08
Kapital	2468,3	15,55	3321,5	16,46	3749,4	15,92
Cəmi passivlər	15868,42	100,0	20183,56	100,0	23546,9	100,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı

Cədvəldən də göründüyü kimi bankların passivləri içərisində hüquqi və fiziki şəxslərin depozitləri və maliyyə sektorundan alınmış kreditlər, başqa sözlə, cəlb olunmuş vəsaitlər daha böyük xüsusi çəkiyə malikdir.

Cədvəldən göründüyü kim passivlərin quruluşunda ciddi dəyişiklik baş verməmişdir. Öhdəliklərin xüsusi çəkisi nisbətən artmışdır. Bankın kapitalı mütləq baxımdan hər il artsa da, (təhlil dövründə 3362,7 mln.) ümumi passivlərdə xüsusi çəkisi nisbətən aşağı düşmüşdür.

Ümumilikdə kommersiya banklarının cəlb olunmuş vəsaitlərinə aşağıdakılar aid edilir:

- 1) Hüquqi və fiziki şəxslərin tələbolunanadək və müddətli depozitləri;
- 2) Müştərilərin hesablaşma, cari və digər hesablarındakı vəsait qalıqları;
- 3) Müxbir hesablardakı qalıqlar;
- 4) Banklararası kreditlər (digər banklardan alınmış);
- 5) Mərkəzi Bankdan alınmış kreditlər;
- 6) Digər vəsait mənbələri.

Banların aktiv əməliyyatlarının aparılması üçün ehtiyac duyduqları pul vəsaitinin 80%-ə qədəri cəlb olunmuş vəsaitlər təşkil edir. Cəlb olunmuş vəsaitlərin içərisində depozitlər daha böyük əhəmiyyətə malik olsa da, bank praktikasında vəsaitlərin cəlt olunmasının qeyri-depozit mənbələri də məlumdur. Bu mənbələrə aşağıdakılar aiddir:

- 1) Banklararası kredit bazarından alınmış borclar;
- 2) Yenidən alınma əsasında qiymətli kağızların satılması, veksellərin uçotu Mərkəzi Bankdan alınmış ssudalar;
- 3) Bank akseptlərinin satışı;
- 4) Kommersiya kağızlarının buraxılması.

Cəlb olunmuş vəsaitlərin tərkib hissəsi olan mərkəzləşdirilmiş və banklararası kreditlər depozitlərdən onunla fərqlənir ki, bu vəsaitlər dərhal borcalan bankın sərəncamına keçir və əmanət xarakteri daşmadığından heç bir əlavə təminat tələb etmir. Banklararası kredit bazarının əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu bazarlar

vasitəsilə bəzi bankların sərbəst vəsaitlərinin bütövlükdə bank sistemi çərşivəsində bölgüsünü həyata keçirir və nəticədə kredit resurslarından istifadənin effektivliyi artır.

Bankın xüsusi kapitalı səhmdar kapital ından, ehtiyat kapitaldan və bölüşdürülməmiş mənfəətdən ibarətdir.

Səhmdar kapitalı (bankın nizamnamə fondu) səhmlərin buraxılması və yerləşdirilməsi əsasında formalaşır. Daha sonralar bank, fəaliyyətinin inkişafı və genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq yeni səhmlərin buraxılışını həyata keçirə bilər.

Ehtiyat kapitalı və ya ehtiyat fondu mənfəətdən ayırmalar hesabına yaradılır. Bu fondun vəsaiti gözlənilməz zərərlərin və qiymətli kağızların qiymət azalmasından dəyən ziyanın örtülməsi üçün nəzərdə tutulub.

Bölüşdürülməmiş mənfəət dividendlər ödənildikdən və ehtiyat fonduna ayırmalar çıxıldıqdan sonra mənfəətin yerdə qalan hissəsidir.

1.2. Bankların kredit resurslarının iqtisadi xarakteristikası

Banklar iqtisadi həyatın mərkəzində yerləşərək iqtisadi subyektlərin maraqlarına xidmət etməklə maddi istehsal sahələri və onlarla əhali arasındakı vasitəçi kimi çıxış edir.

Banklar təkcə bir regionun və ya ölkənin ayrıca götürülmüş ünsürü deyildirlər, onların fəaliyyət sferası nə coğrafi, nə də milli sərhədlərlə məhdudlaşmır. Banklar qlobal qurumlar olub nəhəng maliyyə gücünə malikdirlər.

«Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu»nda bank anlayışı aşağıdakı kimi şərh edilmişdir: «Bank – fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirən hüquqi şəxsdir».

Bankların fəaliyyətinin əsas məqsədi pul vəsaitlərini əmanətçilərdən borcalanlara və alıcılardan satıcılara hərəkətini təmin etməklə mənfəət əldə etməkdir. Hal-hazırda kommersiya bankları maliyyə bazarında geniş çeşiddə əməliyyat həyata keçirən universal kredit təşkilatıdır.

Kreditləşmə əməliyyatlarında banklar vasitəçilik funksiyasını yerinə yetirərkən maliyyə resurslarının cəmləşdirilməsi zəruriliyi ilə üzləşirlər. İslahatlardan əvvəlki dövrdə SSRİ Dövlət Bankının fəaliyyəti kredit resurslarına inhisarçı hüququ ilə xarakterizə edilirdi. Bazar iqtisadiyyatına keçid kredit resurslarının differensiallaşmasına gətirdiyindən bankların məsuliyyəti artmışdır. Bank resursları bankın passiv əməliyyatlarının həyata keçirməsi nəticəsində yaranır və bankın balansının passivində əks olunur.

Passiv əməliyyatlar – bank kapitalının yaradılması, tamamlanması və resurs bazasının formalaşması əməliyyatıdır. Kommersiya banklarında resurs bazasını formalaşdırmaq məqsədilə müxtəlif mənbələrdən pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi prosesi daima praktik olaraq hər gün baş verir. Bu baxımdan bankın resurslarının həcmi günün yekununda elə də dəyişməyə, əksinə azala bilər. Çünki ödəmə müddətinin yetişdiyi vaxtla əlaqədar, ya da ki əmanətçilərin pul vəsaitlərinə tələbi yarandığı anda bank onların hesablarından tələb etdikləri həcmdə pul vəsaitini sildikdə passivlərin azalması baş verir.

Bankın əsas təyinatı – kreditordan debitora və ml alandan malgönədənə pul vəsaitlərinin çatdırılmasında vasitəçilikdir.

Bir bank kimi kommersiya bankı öz funksiyalarına uyğun olaraq:

1. Sərbəst pul vəsaitlərinin və depozitlərin sərbəst edilməsi;
2. onların yerləşdirilməsi;
3. müştərilərə hesablaşma-kassa xidmətlərini həyata keçirir.

Kommersiya bankları öz fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün sərəncamlarında müəyyən pul vəsaitlərinə malik olmalıdırlar. Sovet imperiyası dövründə bankların bu əməliyyatlarına ciddi əhəmiyyət verilmirdi. Onun həcmi və xüsusilə strukturu bank üçün vacib olduğu halda sərbəst pul vəsaitlərini öz hesabına cəlb etmək marağı itirdi. Bu, bankın aktiv əməliyyatlarının həcmi müəyyən edən bank resurslarında həmin dövrdə dövlətin inhisarçılığı ilə izah edilirdi, bütün müəssisə və təşkilatları öz pul vəsaitlərini konkret bankda saxlamağa və hesablaşmaları da ancaq onlar vasitəsi ilə aparmağa məcbur edirdi.

Bazar iqtisadi sistemə keçidlə əlaqədar kommersiya banklarının və müəssisələrin iqtisadi sərbəstliyi bank resursları bazasının yaranmasını mümkünləşdirdi. Rəqabətin mövcudluğu banklar arasında resursların cəlb

olunması uğrundakı mübarizəsini kəskinləşdirir. Bazar iqtisadiyyatında kommersiya banklarının resursları birinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir. Onlar bank fəaliyyətinin vacib aktiv elementinə xidmət edirlər. Kommersiya bankları bir tərəfdən sərbəst pul vəsaitlərini fiziki və hüquqi şəxslərdən cəlb edərək özünün resurs bazasını formalaşdırır. Digər tərəfdən - onları öz adından geri qaytarmaq, müddətlilik və ödənişlilik şərtlərilə yerləşdirir. Belə halda kommersiya bankı əməliyyatlarını yalnız malik olduğu resurslar çərçivəsində apara bilər. Bu əməliyyatların xarakteri bankın resurs bazasının keyfiyyət tərkibindən ciddi surətdə asılıdır. Beləliklə kommersiya bankının əsasən qısamüddətli xarakterli resursları praktiki olaraq uzunmüddətli kredit qoyuluşuna yönəldilməkdən məhrumdurlar. Buna görə də bazar şərtlərində kommersiya banklarına məxsus olan vəsaitlərin məhz həcmi və keyfiyyət tərkibi onun fəaliyyətinin miqyasını və istiqamətini müəyyən edir. Bütün bunlarla əlaqədar resurs bazasının formalaşdırılması, strukturunun və stabilliyinin təmin olunmasının optimallaşdırılması bank işində bütünlükdə aktual məsələdir. Kommersiya banklarının resursları - bu bankın xüsusi kapitalı və qaytarılmaq əsasında hüquqi və fiziki şəxslərdən bankın passiv əməliyyatları həyata keçirilməsi nəticəsində cəlb etdiyi pul vəsaitləridir ki, hansı ki, bunun nəticəsində bank onları aktiv əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün istifadə edir.

Ümumiyyətlə, bank resursu bankın sərəncamında olub aktiv və digər əməliyyatların yerinə yetirilməsi üçün istifadə olunan vəsaitlərin məcmusudur.

Bank resursları dedikdə – bankın sərəncamında olub aktiv və digər əməliyyatların yerinə yetirilməsi üçün istifadə olunan pul vəsaitlərinin məcmusu başa düşülür.

Banklar hüquqi və fiziki şəxslərin pul yığımları, gəlirlər və əmanətlərini səfərbər edərək onları ssuda kapitalına – mülkiyyətçilərə qatmaq və

ödöncülik əsasında borc verilən pul kapitalına çevirirlər. Ona görə də bank resurslarını bank kapitalı adlandırırlar.

Komersiya banklarının əsas fəaliyyəti pul vəsaitlərinin cəlb edilib onların ssudaya verilməsi ilə müəyyənləşdirilir. Banklar müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinə malik olanlar, bu pul vəsaitlərinə ehtiyacı olanlar arasında vasitəçi kimi çıxış edirlər. Belə vasitəçiliyin əsas məqsədi bank mənfəətinin əldə edilməsidir.

Kommersiya banklarının resurslarının formalaşdırılması üçün yerinə yetirdiyi əməliyyatlar passiv əməliyyatlar adlanır. Bankın passiv əməliyyatları nəticəsində yaranan bank resursları bank fəaliyyətinin əsas istiqamətini təşkil edir. bankların passiv əməliyyatlarının mahiyyəti ondadır ki, onların vasitəsi ilə banklar əmanət və depozit əməliyyatları çərçivəsində müxtəlif növ qoyuluşları cəlb edir, digər banklardan kreditlər alır, müxtəlif qiymətli kağızların emissiyasını həyata keçirir və kommersiya bankları balansının passivindəki pul vəsaitlərinin artırılması üçün tədbirlər həyata keçirir.

Bank resurslarının yaranma mənbələrini araşdırmaq üçün onları təsnifləşdirmək lazımdır.

Öz iqtisadi məzsununa görə kommersiya banklarının resursları cürbəcürdür. Kommersiya bankları nizamnamə fondu və bank fəaliyyəti prosesində yaradılan ehtiyat və digər fondlardan ibarət xüsusi vəsaitlərə malikdirlər. Bölüşdürülənədək kommersiya banklarının dövriyyəsində qalıb bank resursu kimi istifadə olunan mənfəət də bankın xüsusi vəsaitlərinə bərabər tutulur.

Müştərilərin kommersiya bankındakı hesablardakı vəsaitləri və hesablaşmalarda olan vəsaitlər əsas bank resursları hesab edilir. Bura daxildir:

- bütün mülkiyyət formalı müəssisə, təşkilat və idarələrin hesablaşma və cari hesablarındakı vəsait qalığı;
- müştərilərin bankdakı ayrıca hesablarda saxladıkları fondlardakı vəsait qalığı;
- akkreditiv, hesablaşma çekləri və digər hesablaşmalar üzrə təminatlı ödəniş üçün bronlaşdırılmış vəsait;
- kommersiya bankının idarələri arasındakı hesablaşmalarda olan vəsait; - büdcə və ictimai təşkilatların vəsaitləri;
- xüsusi maliyyə-kredit institutlarının vəsaitləri.

Əhalinin pul yığımları da bank resurslarının bir hissəsini təşkil edir. cari şəxsi istehlakın ixtisar edilib gələcək ehtiyacların ödənilməsi məqsədi ilə yaradılır, əhalinin pul yığımları bank resurslarının tərkib hissələrindən biridir.

Xarici banklar da daxil olmaqla digər banklar tərəfindən verilən kreditlər, eləcə də digər bankların kommersiya bankındakı müxbir hesablarına saxlanılan vəsaitlər də kommersiya banklarının resursları hesab edilir.

Kommersiya banklarının digər passiv əməliyyatlarının həyata keçirilməsi nəticəsində əldə edilən sair pul vəsaitləri də kommersiya banklarında resurs kimi istifadə olunur.

Səfərbər edilmə mənbələrinə görə resurslar kommersiya banklarının özləri tərəfindən cəlb edilən və digər banklardan əldə edilən resurslara bölünür. Resursların böyük əksəriyyəti kommersiya banklarının özləri tərəfindən cəlb edilir ki, bunlar da əhalinin əmanətləri, müəssisə və təşkilatların depozitləridir. Kommersiya bankları özünün pul vəsaitlərinə olan əlavə ehtiyaclarını ödəmək üçün digər banklar tərəfindən cəlb olunan resurslardan istifadə edirlər.

Resursların həcmnin proqnozlaşdırma baxımından birbaşa və dolayı proqnozlaşdırılan resurslar mövcuddur. Bankın fondları və bölüşdürülməmiş mənfəət birbaşa proqnozlaşdırılan resurslar hesab edilir. Hesablaşmalarda olan vəsait, müəssisələrin hesablaşma və cari hesablarındakı müvəqqəti sərbəst vəsait qalığı, bank resurslarının digər mənbələri dolayı yolla proqnozlaşdırılan resurslar qrupuna daxildir.

Təşkili mənbələri baxımından kommersiya banklarının resursları xüsusi və cəlb olunmuş resurslara bölünür. Xüsusi resursların tərkibinə kommersiya bankları fondlarının vəsaitləri, bölüşdürülməmiş mənfəətləri daxildir. Xüsusi vəsaitlər bank işinin təşkilinin yalnız başlanğıc nöqtəsidir və mənfəətliliyin, kommersiya banklarının maliyyə möhkəmliliyinin təmin olunmasında böyük rol oynayır.

Kommersiya bankları müəssisələrin, təşkilatların, idarələrin və əhalinin pul vəsaitlərini cəlb etmək imkanına malikdirlər. Cəlb olunmuş vəsaitlərin bir hissəsini banklar öz təşəbbüsü ilə sərbəst edirlər və bu məqsədlə onlar pul bazarına çıxırlar. Kommersiya bankları özəlinin əlavə resurslara olan ehtiyacı ödəmək üçün digər kommersiya banklarına, Mərkəzi banka müraciət edirlər və ya müəyyən qiymətli kağızların emissiyasını həyata keçirirlər.

Cəlb olunmuş resursların bir hissəsini kommersiya bankları müştərilərin özlərinin təklifləri əsasında yaradırlar. Müştərilər pul vəsaitlərinin etibarlı saxlanması və gəlir əldə etmək üçün özlərinin sərbəst vəsaitlərini banka təklif edirlər.

Azərbaycan Respublikasının kommersiya bankları resursların yaradılmasında ənənəvi yanaşı yeni növ üsullardan da istifadə edirlər. Ənənəvi

üsul dedikdə müəssisə, birlik, idarələrin, əhalinin kommertiya bankındakı hesablarında saxladığı vəsait, büdcə vəsaiti və s. başa düşülür.

İkinci üsul qiymətli kağızlarla əməliyyatlar, faktoring, lizing və s. əməliyyatlarla əlaqədardır.

Hal-hazırda kommertiya banklarının əsas hissəsi cəlb olunmuş vəsaitlər hesabına aparılsa da o xüsusi vəsaitlərin rolunu azaltmır.

Kredit resursu anlayışı ilə yanaşı olaraq ssuda fondu anlayışına da rast gəlinir. Bir çox iqtisadçılar bu barədə müxtəlif fikirlər söyləyiblər. Lakin ilk dəfə olaraq dövlətin ssuda fondu anlayışına tərifi Q.A.Şvarç vermişdir. O qeyd edirdi ki, dövlətin ssuda fondu "dövlət tərəfindən müvəqqəti sərbəst pul vəsaitləri və ehtiyatlarının, habelə bankların xüsusi xüsusi vəsaitləri və tədavülə buraxılmış pul nişanlarının məcmusu olub, qaytarılmaq şərtilə səfərbər olunması və istifadəsindən ibarətdir".

Şvarç belə hesab edirdi ki, ssuda fondu bank passivlərinin məzmunu ilə üst-üstə düşür. Bu səbəbdən dövlətin ssuda fondunu bank hesablarında olan, müəssisə və təşkilatlar üçün kreditləşmə resursu şəklində istifadə edilən vəsaitlər kimi başa düşmək lazımdır.

I.O.Lavruşin: "Ssuda fondu anlayışını, kredit resursları anlayışı ilə eyniləşdirmək olmazdı. **Bank resursları** - münasibətlərin müəyyən subyetinə xas olan kateqoriyadır. Ssuda fondu isə təkrar istehsal prosesinin müxtəlif tərəflərini əhatə edir. Bundan başqa ssuda fondu adətən həm ərazi, həm də subyekt münasibətləri üzrə səpələnmişdir. Ssuda fondunun subyektləri istər kredit müəssisələri, istərsə də təkrar istehsal prosesinin digər iştirakçıları ola bilərlər. Lakin ümumiyyətlə bütün cəmiyyət, ssuda fondunun sahibi kimi çıxış edirdi".

Bütün bunlardan çıxış edərək I.O.Lavruşin "ssuda fondu nə kredit resursu, nə də bank passivləridir" qənaətinə gəlmişdir.

A.T.Çelebkov "ssuda fondunun tədavülə daxil olan izafi məhsulun dəyəri (istehlak olunmamış), bərpa fondunun bir hissəsi (əsas fondların amortizasiyası), habelə pul formasında əhali gəlirbrinin bir hissəsinin yığımları kimi " nəzərdən keçirilir.

M.A.Pessel daha ümumi tərif verərək ssuda fondunu "cəmiyyət və əhali tərəfindən xalq təsərrüfatının maliyyə resurslarına qaytarılmaq şərtilə ehtiyacların ödənilməsindən ötrü istifadə olunmuş pul vəsaitlərinin məcmusu" kimi nəzərdən keçirir.

Əgər "ssuda fondu - kreditləşmə üçün yalnız resurs mənbəyidir" mövqeyindən çıxış etsək, onda görürük ki, bir çox müəlliflərə görə ssuda fondu heç də kredit qoyuluşlarına bərabər olmayıb, əksinə kredit qoyuluşları dövlətin ssuda fondundan çoxdur. Bununla belə bir çox müəlliflər kredit qoyuluşları həcmi ilə kredit resurslarının eyni olması fikrini qəbul edir, çünki bu plana uyğunluq sosialist təsərrüfatının plana uyğun və proporsional inkişafı qanunlarından irəli gəlir və özünü ikili bürüzə verir. Birincisi, bütün münasibətlər planlı təsərrüfat proseslərinin nəticəsi olub, ikincisi kreditin istifadəsi ümumdövlət planlarının üzvü hissəsi olan kredit planlarında öz əksini tapır.

Nəzəri olaraq planlaşdırılmış kredit qoyuluşlarına kredit resursları uyğun gəlirdi, banklar əməliyyatların aparılmasında müstəqillikdən məhrum olub, sərt dövlət tənzimlənməsi şəraitində fəaliyyət göstərirdilər. Təsərrüfat vahidləri də həmçinin dövlət mülkiyyətinə daxil olduğundan, özlərinin sərəncamındakı vəsaitlərin istifadəsindən məhrum idilər. Kreditləşmə zamanı yaranan problemlər və planlaşdırmanın çatışmazlıqları büdcə vəsaitləri hesabına örtülürdü ki, bu da çox hallarda qaytarılmayan xarakter daşıyırdı.

Ssudaların verilməsində, kredit resurslarının yaranması və onların istifadəsində qarşılıqlı əsasları haqqında məsələ də mübahisəli qalırdı. Bu məsələ-

lədə iki fikir mövcud idi. Bir fikrə görə resursların səfərbər olunması kreditləşmədən əvvəl gəlir və resursların həcmi kredit qoyuluşlarının son hədd miqdarını müəyyənləşdirir. Digər iqtisadçılar isə təsdiq edirlər ki, səfərbər olunan resursların miqdarı, xalq təsərrüfatına zəruri olan kreditin həcmi ilə müəyyən edilir.

Ssuda kapitalının faizlərlə birlikdə qaytarılması geniş təkrar istehsala əsaslanır. Başqa sözlə bir müəssisə və yaxud bütövlükdə iqtisadiyyat miqyasında alınmış dəyərin (borcun ödənilməsi) qaytarılması, artan geniş təkrar istehsal nəticəsində baş verməlidir. Lakin bu qayda fiziki şəxslərin və dövlət orqanlarının borclu kimi çıxış etdikləri, kredit sövdələşmələrinə şamil edilmir. Belə ki, istehlak və dövlət krediti üzrə ödənilməsi, əvvəlki dövrlə müqaisədə yığımın azalması və hətta istehlakın ixtisar edilməsi hesabına həyata keçirilir.

Kredit resursları bank sisteminin idarə olunmasında xüsusi yer tutur. İdarəetmə metodları qismində, xüsusi vəsaitlərin nisbəti, cəlb olunmuş və xüsusi vəsaitlərin nisbəti, bankın öz vəsaitlərinə nisbətdə bir borcluya verilən kreditin maksimum miqdarı, likvidlik göstəriciləri, adekvatlıq əmsalı normativləri nəzərdən keçirilir.

Kredit resursları xüsusi anlayış kimi yalnız iqtisadi münasibətlərin subyektləri sayılan banklara xasdır. Bü anlayış təkrar istehsal prosesi üçün sərbəst pul vəsaitlərinin yaranması və bölüşdürülməsinin bütün aspektlərini əhatə etmir. Ssuda kapitalının tətbiqi anlayışı, isə istehsal vəsaitləri üzərində geniş təbəqəyə malik mülkiyyətçilərin və onların öz vəsaitlərindən müstəqil istifadə etmələri nəticəsində mümkündür. Keçid dövrü şəraitində plan istehsal münasibətlərinin daşıyıcısı kimi, ssuda fondu anlayışı tədricən öz əhəmiyyətini itirdi.

Ayrıca götürülmüş kommersion bankının kredit resursları, bankın kredit fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün onun pul vəsaitlərindən ibarətdir. Eyni zamanda bütün kommersion banklarının kredit resursları xüsusi iqtisadi anlayış

olub, pul vəsaitlərinin cəlb olunması və bölüşdürülməsi münasibətlərini ifadə edir. Kredit resursları anlayışı ilk növbədə bank sisteminin fəaliyyətini əks etdirir. Lakin yaddan çıxartmaq lazım deyildir ki, sərbəst pul vəsaitlərinin mülkiyyətçiləri iqtisadi münasibətlərin digər subyektləri də ola bilərlər. Belə ki, əhəlinin əmanətləri bankda müəyyən şərtlərlə müvəqqəti istifadəyə verilsə də əmanətçilər öz vəsaitlərinin mülkiyyətçisi qalmaqda davam edirlər. Banklar tərəfindən hüquqi şəxslərin depozitlərinin cəlb olunmasında da analogi vəziyyət yaranır. Qiymətli kağızlarla əməliyyatların aparılması zamanı isə bank sistemi, resurs mənbələri aşkar etmiş olur. Lakin ssuda fondundan fərqli olaraq resursların cəlb olunması və yerləşdirilməsi işi mərkəzləşdirilmiş dövlət idarəçiliyinə tabe olmayıb, bazar şərtlərinə müvafiq müstəqil surətdə təşkil olunur.

FƏSİL 2. BANK RESURSLARININ FORMALAŞMASI MƏNBƏLƏRİ

2.1. Komməriya banklarının xüsusi kapitalı

Komməriya bankının yaradılması üçün müəyyən xüsusi kapital olmalıdır ki, bu da bankın maliyyə bazasını təşkil edir.

Kapital termini (latıncadan tərcümədə capitalis - əsas, baş, başlıca) hərfi mənada əsas əmlak mənasını verir. Bankın xüsusi kapitalı ümumi tərifdə - bankın əmlakı, öhdəlikdən azad, bankın xüsusi əmlakıdır (vəsaitidir).

Bankın xüsusi kapitalı bank resurslarını özündə əks etdirir. O, digər mənbələrdən fərqli olaraq daimi, həmişəlik xarakter daşıyır, dəqiq ifadə edilmiş hüquqi əsasa və funksional müəyyənliyə malikdir, istənilən komməriya bankının fəaliyyəti və əmələ gəlməsinin mütləq şərtidir. Komməriya bankının bütün fəaliyyəti elə ilk gündən onun varlığı ilə əməliyyat aparır.

Sahibkarlıqla məşğul olan sahələrlə müqayisədə komməriya banklarının xüsusi kapitalı ictimai kapitalda aşağı xüsusi səviyyəyə malikdir. Bu bankların spesifik fəaliyyət xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Belə ki, banklar sərəsəbt pul vəsaitlərini cəlb edərək bərc vermək fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Bankların xüsusi kapitalı sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan digər qurumlara nisbətən başqa təyinatla malikdir. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan digər qurumların xüsusi vəsaitləri onların ödəmə qabiliyyətlərini təmin etməklə müəssisələrin digər əməli funksiyalarını da təmin etməlidir. Bankın xüsusi kapitalı ilk növbədə əmanətçilərin sığortalanması funksiyasını yerinə yetirir, daha sonra isə özünün əməli fəaliyyətini təmin etməyə xidmət edir.

Xüsusi kapital dedikdə kommersiya banklarının öz fəaliyyətlərini təmin etmək, əmanətçilərin və bankın digər kreditorlarının etimadını qazanmaq üçün yaratdığı müxtəlif fondların məcmusu başa düşülür.

Bank təcrübəsində kapital dedikdə bank sahiblərinin nizamnamə kapitalı formasında qoyduqları vəsait başa düşülür. Bankın xüsusi kapitalının artımı, əldə olunan mənfəət və onun sərəncamında qalan hissəsi hesabına təmin edilir.

Kommersiya bankının resurslarında az paya malik olmasına baxmayaraq (orta hesabla 17%), onun xüsusi kapitalı həyati vacib funksiyaları yerinə yetirir və öz növbəsində normal bank təaliyyəti və onun gələcək inkişafı üçün sərfəli şərtlərin yaradılmasında xüsusi kapitalın komponenti kimi çıxış edir. Yeni yaradılmış kommersiya bankları, fəaliyyəti depozitlərin cəlb edilməsinin ilkin mərhələsində olan, o cümlədən orta və xırda bankların böyük əksəriyyəti, xüsusi kapitalının payı ümumi resursların həcmində əhəmiyyətli səviyyədə artanlar istisnaqlıq təşkil edirlər. Böyük olmayan bankların mühafizəsi üçün xüsusi kapitalın payı hər şeydən əvvəl onlarda böhranın situasiyalarının baş verməsinin böyük ehtimalı və aqibətilə çox yüksək səviyyədə bağlıdır.

Bankın xüsusi kapitalı əsasən üç funksiyaları yerinə yetirir:

- müdafiə funksiyası;
- operativ funksiya;
- nizamlaşdırıcı funksiya.

Müdafiə funksiyası - bu kommersiya bankının xüsusi kapitalının əsas, baş funksiyasıdır. Bu funksiya faktiki olaraq onun ümumi xassəsidir. Xüsusi kapitalın daimi xarakteri sayəsində bank aktivlərinin xeyli payını maliyyələşdirən vəsaitlərin hesabına əmanətçilərin və kreditorların "müdafiənin əsas vəsaiti" marafı sifətilə çıxış edir. Bu bir növ bankın tövsiyyə (ləğv) olunması hədsəsində ona itkilərin

əvəzini almağa imkan verən təhlükəsizlik kəməridir. Bank praktikasında xüsusi kapitalı öz öhdliklərinə bankın cavabdehliyinin zəmanəti sərhədlərində kəmiyyət kimi nəzərdən keçirilir. Eyni zamanda xüsusi kapital bankı bankrotlaşmadan müdafiəyə xidmət edir. Daimi xarakterlə gözlənilməz böyük itkilərin yaranmasına baxmayaraq, bank rəhbərliyinin yaranmış problemi həll edənədək cari itkiləri kompensasiya edərək banka əməliyyatları həyata keçirməyə imkan verir.

Təsadüfə deyil ki, iqtisadi ədəbiyyatlarda onu "amortizatorla" müqaisə edirlər, "özünəməxsus yastıq", "qara gün üçün pullar" və nəhayət "müdafiənin son xətti" adlandırırlar.

Operativ funksiya - bu bank fəaliyyətinin bütün dövrü ərzində onun xüsusi kapitalı bankın material bazasının formalaşması və inkişafının əsas mənbəyini təşkil edir. Beləliklə, yeni banka onun işinin başlanğıcı üçün bina əldə etməyə və ya icarəsinə lazımı texnikaların alışına, avadanlıq və s. kimi ilkin xərclər üçün pul vəsaiti lazımdır. Oxşar xərclərin əvəzləşdirilməsi üçün ilkin vəsait rolunda kommersiya bankının yaradılması mərhələsində yaradılmış onun xüsusi kapitalı çıxış edir.

İstənilən bankın yüksəliş dövründə bank öz müştərilərilə uzunmüddətli münasibətləri qurmaqda maraqlı olduğu kimi yeni ödənişqabiliyyətli müştərilərin cəlbində də maraqlıdır. Bu bankı bank xidmətlərinin genişləndirilməsi spektrində işləməyə, onların keyfiyyətinin artırılmasına, təkmilləşdirmə saylarını artırımağa, qabaqcıl bank texnologiyasının, yeni proqram məhsullarının, tətbiq edilməsinə, avadanlıqların yeniləşdirilməsinə, o cümlədən struktur xarakterli tədbirləri aparmağa məcbur edir (xülasə: region daxilində və eləcə də onun hüdudlarından kənarında bankın filial şəbəkəsini yaratmaq). Bankın maliyyə bazasına, o cümlədən təşkilatı artım və aparılan əməliyyatlarla əlaqədar risklərdən müdafiəsinə onun xüsusi kapitalı xidmət edir.

Tənzimləyici funksiya - bu funksiya bir tərəfdən normal fəaliyyət göstərən kommersiya banklarında ictimiyətin xüsusi maraqları ilə və bütün bank sisteminin stabilliyini saxlamaqla digər tərəfdən bankın idarəedilməsinə imkan verən iqtisadi davranış normaları ilə əlaqədardır. Bu funksiyada da əvvəlkilərdə olduğu kimi bankın xüsusi kapitalının müdafiə xassəsi təcəssüm olunub. Onun fəaliyyətinin tənzimləyicisi sifətilə çıxış edərək kommersiya banklarını maliyyə dayanıqsızlığından və kəskin (son dərəcə) risklərdən qorumağın axırncı imkanındır və məhz bank aktivlərinin qaydaya salınmış artımını müntəzəm saxlamağa və praktik olaraq bütün passiv əməliyyatların həcmi tənzimləməyə xidmət edir.

Bankın xüsusi kapitalı özündə təyinatca müxtəlif tamamilə ödənilmiş iqtisadi sərbəstliyi, stabilliyi və bank işinin dayanıqlığını təmin edən elementlərin məcmusunu özündə birləşdirir.

Xüsusi kapitala daxildir: Nizamnamə kapitalı, emissiya gəliri, ehtiyat fondu, xüsusi təyinatlı fondlar, yığım fondu, əmlakın yenidən qiymətləndirilməsindən gəlir, keçmiş illərin mənfəəti, cari ilin mənfəəti.

Nizamnamə kapitalı (fondu) bankın mövcudluğunun iqtisadi əsasını təşkil etməklə bankın hüquqi şəxs kimi yaranmasının vacib şərtidir. Onun ilkin həcmi Mərkəzi Bankın qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir.

Yeni yaradılan bankın nizamnamə kapitalı – milli valyuta, xarici valyuta və maddi aktivlər hesabına yaradıla bilər. Bankın yaradılmasının ilk ilində və maddi aktivlərin nizamnamə kapitalındakı payı 20 %-dən çox olmamalıdır.

Ehtiyat fondu bankın xalis mənfəəti hesabına yaradılır. Onun həcmi səhmdarların ümumi yığıncağının qərarı ilə nizamnamə kapitalına nisbətə müəyyən edilir. Bu fondun yaradılmasında məqsəd nəzərdə tutulmayan itkilərin ödənilməsi, vəsait çatışmadıqda öz istiqrazlarının yenidən satın alınması və bankın stabil fəaliyyətini təmin etməkdir. Ehtiyat fondunun

maksimal səviyyəsinə çatmaq üçün bank illik xalis mənfəətinin 5 %-ni bu fonda köçürməlidir.

Emissiya gəliri nizamnamə kapitalının artırılması zamanı qiymətli kağızların dövriyyəsi zamanı qiymət fərqi nəticəsində yaranır.

Xüsusi təyinatlı fondlar və yığım fondları qanunvericiliyə müvafiq təsis sənədləri ilə müəyyən olunan qaydada bankın xalis mənfəəti hesabına yaradılır.

Xüsusi təyinatlı bankın maddi həvəsləndirilməsi və sosial təminatına istifadə edildiyindən onlar bir qayda olaraq xüsusi kapitalın elementi deyildirlər.

Yığım fondu bankın maddi-texniki bazasının inkişafı, yeni bank məhsullarının yaradılması və tətbiqi mənbəyi kimi xalis mənfəətin bankın sərəncamında qalan hissəsidir.

Banklar ildə bir dəfə 1 yanvar vəziyyətinə əmlakları yenidən qiymətləndirirlər. Yenidən qiymətləndirmədən əldə edilən gəlirlə bankın xüsusi kapitalı artırılır.

Keçmiş və cari ilin istifadə olunmamış mənfəəti mənfəət bölüşdürülməyə qədər xüsusi kapitalının elementi hesab edilir

Xüsusi kapitalın tərkibinə daxil olan bu və ya digər vəsait üçün mütləq şərt-bankın fəaliyyət prosesində meydana çıxan gözlənilməz itkilər üçün onların meydana gəldiyi halda həmin banka cari əməliyyatları yerinə yetirməyə imkan verən sığorta fondu rolunu oynamağı yerinə yetirməkdir. Lakin, xüsusi kapitalın bütün elementləri eyni dərəcədə belə müdafiə xassəsinə malik deyillər.

Bu hal bankın xüsusi kapitalının strukturunda iki səviyyəli bölgünü vacib edir: əsas kapital və ya birinci dərəcəli kapital və əlavə kapital və ya ikinci dərəcəli kapital.

Bankın məcmu kapitalı (öz vəsaiti) - prudensial hesabatlıq məqsədləri üçün istifadə olunan kapital olmaqla, Mərkəzi Bankın normativ xarakterli aktları ilə müəyyən etdiyi I dərəcəli (əsas) və II dərəcəli (əlavə) kapitala daxil olan komponentlərin (elementlərin) cəmi və onlardan tutulmaların fərqidir.

I dərəcəli kapital bankın *əsas kapitalı* hesab olunur və onun məbləği (aparılan "tutulmalardan" sonra) bankın hesablanmış məcmu kapitalında 50 faizdən az olmamalıdır.

I dərəcəli kapitala aşağıdakı komponentlər daxil edilir:

- ◆ dövriyyəyə buraxılıb tam ödənilmiş adi səhmlər (bankın geri aldığı adi səhmlər çıxılmaqla);
- ◆ bankın nizamnamə kapitalına tam ödənilmiş paylar;
- ◆ dövriyyəyə buraxılıb tam ödənilmiş qeyri-kumulyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlər;
- ◆ səhmlərin emissiyasından əmələ gələn əlavə vəsait (kapital artıqlığı); keçmiş illərin bölüşdürülməmiş xalis mənfəəti;
- ◆ bankın konsolidasiya olunmuş törəmə cəmiyyətlərində azlıq təşkil edən səhmdarların (payçıların) kapitalı.

Keçmiş illərin bölüşdürülməmiş xalis mənfəətinə aşağıdakılar daxil edilir:

- cari ilin zərəri çıxılmaqla bütün əvvəlki illərin yığılıb bölüşdürülməmiş mənfəəti;
- kapital ehtiyatları, yəni əvvəlki illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti hesabına yaradılmış fondlar.

II dərəcəli kapital əlavə kapitaldır. Bankın hesablanmış məcmu kapitalında II dərəcəli kapitalın məbləği I dərəcəli kapitalın məbləğindən (aparılan "tutulmalardan" sonra) çox olmamalıdır. Bundan artıq olan hissə məcmu kapitalın hesablanması zamanı nəzərə alınmır.

II dərəcəli kapitalla aşağıdakı komponentlər daxil edilir:

- ◆ cari ilin bu tarixə olan mənfəəti;
- ◆ ümumi ehtiyatlar (balans aktivlərinin və balansdankənar öhdəliklərin risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş məbləğinin (aparılan «tutulmalar»dan sonra) 1,25 faizində, lakin "adi" ehtiyatların məbləğindən çox olmayan hissəsi);
- ◆ kapitalın digər komponentləri:
- ◆ kumulyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlər;
- ◆ ən azı 5 il müddətinə buraxılmış subordinasiya borc öhdəlikləri (ödənişinə qalan son 5 ildə II dərəcəli kapitalla daxil edilmək üçün onların məbləği hər il 20 faiz azaldılır).

Hər hansı bir bank kapitalın hesablanması üçün bu Qaydalarda nəzərdə tutulmamış digər komponentlərin hesablamaya daxil edilməsinə AMB-dən icazə almalıdır. AMB müraciəti aldıqdan sonra 30 gün ərzində öz qərarını banka yazılı surətdə göndərir.

Kapitalın dayanıqlıq - əmsalları hesablanmazdan əvvəl kapitaldan aşağıda göstərilənlər çıxılır ("tutulmalar" aparılır):

- ◆ I dərəcəli kapitaldan - bütün "qeyri-maddi" aktivlərin xalis dəyəri;
- ◆ Məcmu kapitaldan - bankın investisiyalar üçün yaratdığı "məqsədli", ehtiyatlar çıxılmaqla konsolidasiya olunmamış törəmə cəmiyyətlərinə, habelə digər hüquqi şəxslərin kapitalına vəsait qoyuluşları.

Kommersiya bankının yaradılmasının ilkin mərhələsində onun xüsusi kapitalının əsas mənbəyini nizamnamə kapitalı təşkil edir. Qalan mənbələr bankın fəaliyyəti prosesində birbaşa yaranır. Onların yaradılmasında prosesində nizamnamə kapitalı bankın bankın xüsusi kapitalının tərkib hissəsi olaraq qalır. Amma onun əsas elementi olaraq qalmaqla davam edir. Nizamnamə kapitalı xüsusi kapitalın nüvəsi olmaqla kommersiya bankının fəaliyyətində əhəmiyyətli rol oynayır. Məhz

o, əmanətçilərin və kreditorların maraqlarının zəmanətini əmlakın minimal dərəcə-sini müəyyən edir, kommersiya banklarına iri həcmli gözlənilməz məsrəflərin meydana çıxması zamanında öz əməliyyatlarını davam etməyə və onların örtülməsi üçün istifadə etməyə imkan verir. Əgər bank bu kimi məsrəfləri ehtiyat fondu hesabına maliyyələşdirsə, onda bu kifayət etməyəcək. Bank analitikləri hesab edirlər ki, bank digər kommersiya təşkilatlarından fərqli olaraq öz ödəməqabiliy-yyətini onun nizamnamə kapitalının toxunulmaz qaldığı vaxta qədər saxlayır.

01.01.2005-ci il tarixinə kimi fəaliyyətdə olan hər bir bankın məcmu kapitalının minimum miqdarı 3,5 milyon ABŞ. dollarına ekvivalent məbləğdən (01.11.1997-ci il tarixdən sonra AMB tərəfindən lisenziyalaşdırılmış banklar üçün 5,0 milyon ABŞ dollarına ekvivalent məbləğ öz qüvvəsində qalır), 01.01.2006-cı il tarixinə kimi fəaliyyətdə olan hər bir bankın məcmu kapitalının minimum miqdarı isə 5,0 milyon ABŞ dollarına ekvivalent məbləğdən az olmamalıdır.

Hal-hazırda kommersiya bankları üçün nizamnamə kapitalının minimum həcmi Mərkəzi Bank tərəfindən 10 mln. manat müəyyən edilmişdir. Məcmu kapitalın həcminə görə respublikanın kommersiya bankları aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

Cədvəl 2.1.

Məcmu kapitalın həcminə görə bankların qruplaşdırılması

İllər	3,5 mln. manatadək		3,5 mln. manatdan 5,0 manatadək		5,0 mln. manatdan 10 mln. manatadək		10 mln. manatdan artıq	
	bankların sayı	üm.bank kapit.-da xüs.çəkisi, %-lə	bankların sayı	üm.bank kapit.-da xüs.çəkisi, %-lə	bankların sayı	üm.bank kapit.-da xüs.çəkisi, %-lə	bankların sayı	üm.bank kapit.-da xüs.çəkisi, %-lə
2004	19	24,5	10	17,2	10	27,7	4	30,6
2006	0	0,0	3	2,4	29	45,6	11	52,0
2008	0	0,0	1	0,3	2	1,1	43	98,6
2010	0	0,0	1	0,2	2	0,9	42	98,6

2012	0	0,0	1	0,2	1	0,3	41	99,5
2014	0	0,0	1	0,1	1	0,2	42	99,7

Cədvəldən göründüyü kimi göstərilən illər ərzində məcmu kapitalın həcmi baxımından kommertiya banklarının strukturunda ciddi dəyişikliklər olmuşdur. Əgər 1004-cü ilin sonuna 19 bankın məcmu kapitalı 3,5 mln. manat təşkil etdiyi halda 2006-cı ildən başlayaraq məcmu kapitalı 3,5 mln. manatadək olan bank qalmamışdır. 2008-ci ildən başlayaraq hal-hazırədək bir bankın məcmu kapitalı 5,0 mln. manatadək olmuşdur. Hal-hazırda məcmu kapitalı 5-10 mln. manadək olan bir bank mövcuddur. 42 bankın məcmu kapitalı 10 mln. manatdan artıqdır. Bankların iqtisavdiyyatda rolunun vücləndirilməsi və bankların dayanıqlığının artırılması məqsədi ilə Mərkəzi Bank 1 yanvar 2014-cü ilə məcmu kapitalın minimum həcmi 50,0 mln. manata qaldırılmasını nəzərdə tutsa da, bu müddət 2015-ci ilin 1 yanvarınadək uzadılmışdır.

Məcmu kapitalın həcminə görə Azərbaycan banklarının renkinqi aşağıdakı cədvəldə öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 2.2.

Azərbaycan kommertiya banklarının 01.01.2014-cü il tarixinə renkinqi
(min.manat)

	Məcmu kapital		Ödənilmiş Nizamnamə		Məcmu kapital aktivlərə nisbəti, %
	göstərici	Yer	göstərici	yer	
Azərbaycan Beynəlxalq Bankı	903 774	1	475 038	1	12,60
Paşa Bank	227 945	2	228 000	2	32,69
Xalq Bank	205 491	3	183 693	3	16,03
Kapital Bank	164 474	4	80 000	7	15,68
Bank of Baku	137 84	5	52 870	12	20,60
ExpressBank	123 201	6	112317	4	52,76
AccessBank	120 650	7	85 000	6	14,98
UniBank	113 113	8	70 565	10	15,30
Bank Silk Way	104 143	9	97 130	5	52,23
Bank Respublika	63 417	10	37 461	23	13,17

BankTechnique	61856	11	75 100	8	11,86
ASB	61369	12	60 000	11	18,09
Yapi Kredi Bank	60 524	13	46 811	17	19,29
DemirBank	59 367	14	21000	31	14,65
KredoBank	53 963	15	50 540	14	36,94
Gencebank	50 897	16	50 000	16	46,10
Rabita Bank	50 804	17	45 500	19	20,12
Zaminbank	50 599	18	46 182	18	11,36
TuranBank	50 489	19	44002	20	20,12
AG Bank	50 092	20	25 000	28	10,72
Muganbank	50 088	21	41 306	21	14,71
AtaBank	48 120	22	37 501	22	12,84
Bank VTB (Azerbaijan)	44 759	23	50 815	13	21,48
Bank of Azerbaijan	43 830	24	50 000	15	11,20
NBC Bank	38 799	25	36 536	24	33,10
Amrahbank	38 562	26	27618	27	25,25
United Credit Bank	26 522	27	29 008	26	37,81
Dcka Bank	24 874	28	23 985	29	40,75
Bank Avrasiya	22 575	29	22 000	30	27,69
Parabank	19080	30	11570	34	15,87
Azer-Turk Bank	15871	31	13 447	32	16,80
Gunay Bank	11 263	32	13 024	33	30,29
Bank Standard	-	-	75 000	9	-
BankNikoil	-	-	34 500	25	-

Kommersiya bankları öz fəaliyyətində gəlir yığımı prosesində xüsusi kapitalının digər mənbələrini - müxtəlif fondları: ehtiyat fondunu, xüsusi təyinatlı fondları, yığım fondunu və s. onun (gəlirin) hesabına yaradır. Göstərilən fondlar əsas kapitalın tərkib hissəsidir.

Mütləq qaydada yaradılan ehtiyat fondu bankın cari fəaliyyəti nəticəsində yaranan itkilərin əvəzini vermək və zərərləri örtmək üçün nəzərdə tutulubdur və bu baxımdan bank işinin stabilliyini təmin etməyə xidmət edir.

Bankın ehtiyat fondu onun nizamnamə kapitalının həcmnin 15%-dən aşağı olmamalıdır.

Xüsusi təyinatlı fondlar və yığım fondları bankın istehsal və sosial inkişafını təmin etmək üçün nəzərdə tutulur. Ümumi məqsədə uyğun olaraq onlar yeni istehsal obyektlərini (avadanlıq, hesablama texnikaları, kompüterlər və s.) bankın yüksəliş dövründə əldə etmək üçün istifadə olunurlar və o cümlədən kollektiv

sosial inkişafi, bank işçilərinin maddi həvəsləndirilməsi, müavinətlərin və digər məqsədli ödənişləri üçün istiqamətləndirilir.

"Banklar haqqında Azərbaycan respublikasının qanunu"nın 21-ci maddəsinə uyğun olaraq bankların və xarici bankların yerli filiallarının kapitalına aşağıdakı tələblər qoyulur:

Bank məcmu kapitalını, xarici bankın yerli filialı isə məcmu kapitalla bərabər tutulmuş vəsaitini daimi olaraq Mərkəzi Bankın banklar üçün müəyyən etdiyi məcmu kapitalın minimum miqdarından aşağı olmayan səviyyədə saxlamalıdır. Bankın məcmu kapitalının, xarici bankın yerli filialı üçün isə məcmu kapitalla bərabər tutulmuş vəsaitin strukturu, komponentləri və hesablanması qaydası Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilir.

Heç bir bank Mərkəzi Bankın qabaqcadan yazılı icazəsi olmadan səhmlərinin satın alınması və ya səhmlərin nominal dəyərinin azaldılması zamanı onun dəyərinin ödənilməsi yolu ilə məcmu kapitalını azalda bilməz.

Heç bir xarici bank Mərkəzi Bankın qabaqcadan yazılı icazəsi olmadan nizamnamə kapitalına bərabər tutulmuş vəsaitlərinin geri götürülməsi yolu ilə yerli filialının məcmu kapitalla bərabər tutulmuş vəsaitini azalda bilməz.

Bankın nizamnamə kapitalı və xarici bankın yerli filialının nizamnamə kapitalına bərabər tutulan vəsaiti səhmdarların və ya xarici bankın yalnız Azərbaycan Respublikasının milli valyutasında ödədiyi pul vəsaiti ilə formalaşdırılmalıdır.

Bankın və ya xarici bankın yerli filialının inzibatçıları məcmu kapitalın və ya məcmu kapitalla bərabər tutulmuş vəsaitin miqdarının Mərkəzi Bankın banklar üçün müəyyən etdiyi məcmu kapitalın (məcmu kapitalla bərabər tutulmuş vəsaitin) minimum miqdarının 25 faizinə və ya onun adekvatlıq əmsalının 3 faizə çatdığını müəyyən etdikləri bütün hallarda dərhal bu barədə Mərkəzi Banka bildiriş göndərməlidirlər.

Bankların mənfəətinin bir hissəsi müxtəlif fondların yaradılmasına yönəldilir ki, bu da bankların xərclər smetasında "sair xərclər"ə aid edilir.

- Ssudalar üzrə mümkün itkilərə yönəldilən ehtiyat fondu;
- Qiymətli kağızlarla qoyuluşların təminatına yönəldilmiş ehtiyat fondu.

Bu fondlar əsasən bankların fəaliyyətinin sabitləşdirilməsi, likvidliyini yüksəldilməsi məqsədilə bütövlükdə bank sisteminin və ölkə iqtisadiyyatının möhkəmləndirilməsinə xidmət edir. Bu fondların yaradılması mənfəətin azaldılmasına səbəb olur. Bu fondlara ayırmaların məbləği kommersiya bankı tərəfindən aparılan kredit siyasətindən, bankın maliyyə vəziyyətindən, kredit portfelindən asılı olur. Bu parametrlərdən asılı olaraq bank ya fondlara ayırmaları artıraraq mənfəti azaldır, yaxud əksinə ayırmaları azaldaraq mənfəti çoxaldır. Ssudalar üzrə mümkün itkilərə yönəldilən ehtiyat fondu - verilmiş kreditlərin təminatı səviyyəsindən və müqavilədə nəzərdə tutulmuş olan kreditlərin qaytarılma müddətlərindən, ötən vaxt həcmindən asılı olaraq ehtiyat fondunun səviyyəsi müəyyənləşdirilir.

Ehtiyat fondunun mümkün itkilərə silinməsi yalnız o halda həyata keçirilir ki, kreditlərin qaytarılması üçün bütün mümkün tədbirlər həyata keçirilmiş olsun.

Qiymətli kağızlara qoyuluşların təminatına yönəldilən ehtiyatlar. Bu fond üzrə əməliyyatlar qiymətli kağızların bazarda dəyərinin dəyişməsi ilə əlaqədardır. Beynəlxalq təcrübəyə əsasən, hesabat dövrünün ilk günündə bank öz qiymətli kağızlarının real bazar qiymətləndirilməsini aparır. Bu satıcı qiymətilə alıcının qiymətinin orta həddi kimi müəyyən edilir. Balans qiyməti ilə bazar arasında fərq qiymətli kağızların dəyərsizləşməsinin (qiymətdən düşməsi) təminatı təminatı fonduna köçürülür. Bu fond hər bir dövlət qeydiyyat nömrəli qiymətli kağız üzrə yaradılır. Yaradılan ehtiyat fondu qiymətli kağızların dəyərinin 50%-dən çox ola

bilməz. Ehtiyatın yaradılması üzrə xərclər sair xərclərə aid edilir və balans mənfəəti ehtiyatın məbləği həcmində azaldılır.

Ehtiyat fondu hər bir qiymətli kağız üzrə, digər qiymətli kağızların dəyərinin artıb azalmasından və ya sabit qalmasından asılı olmayaraq yaradılır. İkinci dərəcəli kapital rolunda (əlavə kapital) subordinar kredit kimi hibrid element çıxış edə bilər.

Kapitalın hibrid elementləri - səhmlərin və borc öhdəliklərinin xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən maliyyə alətləri, o cümlədən qeyri-kumulyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlər, kumulyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlər, subordinasiya borc öhdəlikləri və ya oxşar digər qiymətli kağızlardır.

Qeyri-kumulyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlər - emissiya şərtlərində geri alınma tarixi olmayan, sahibinin tələbi ilə ödənilməyən, ona gələcəkdə bu hüquqları verməyən, emitentə səhm sahiblərinə dividendlərin verilməməsi barədə qərar qəbul etmək hüququ verən, habelə səhm sahiblərinə əvvəlki ödənilməmiş dividendlər üzrə ödənişlərin alınmasını tələb etmək hüququnu verməyən səhmlərdir (Emissiya şərtlərində dividendlərin məbləği bazar şəraitindən və bankın maliyyə vəziyyətindən asılı olaraq dəyişilməsi nəzərdə tutulursa, bu səhmlər qeyri-kumulyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlərə aid edilmir).

Kumulyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlər emissiya şərtlərinə görə sahiblərinə ödənilməyən (verilməyən) dividendləri daim toplanan və qeyri-kumulyativ müddətsiz imtiyazlı və adi səhmlərin dividendləri ödənilməzdən əvvəl ödənilən, habelə emitentə dividendlərin ödənilməsi vaxtının müəyyən müddətə təxirə salınması hüququ verən səhmlərdir.

Subordinasiya borc öhdəlikləri - emissiya şərtlərinə görə ödəmə vaxtı çatdıqda ödənilən, bankın aktivlərinin girovu ib təmin edilməyən, sahibinin tələbi ilə geri alınmayan, son ödəmə müddəti başa çatana kimi bu öhdəlik üzrə ödəmə

(faiz və ya əsas borc) baş tutmadığı təqdirdə bankı müflis elan etmək və ya ləğv etmək hüququnu verməyən, bank bəv edilərkən onların ödənilməsi tələblərinə depozitorların (əmanətçilərin) tələbləri və qeyri-subordinasiya borc öhdəlikləri tam ödənildikdən sonra baxılan öhdəliklərdir. O, cümlədən subordinar kredit əlavə kapitalın sifəilə istifadə olunur. əsas kapitalın dəyərinin 50%-dən artıq ola bilməz.

Qeyri-subordinasiya borc öhdəlikləri - qanunla müəyyən olunmuş qaydada və növbəliliklə subordinasiya borc öhdəliklərindən əvvəl ödənilən cəlb edilmiş borclardır (məsələn, banklararası kreditlər).

Bankın xüsusi kapitalının fəaliyyətinin effektivliyi onun mənbəyinin tərkibini formalaşdıran komponentlərin həcmindən və keyfiyyətindən çox asılıdır.

Bir sıra iqtisadçılar xüsusi vəsaitləri brutto və netto vəsaitlərə bölürlər. Brutto xüsusi vəsaitlərə - xüsusi vəsaitlərin faktiki qalığı, netto xüsusi vəsaitlərə - isə yayındırılmış, kapitallaşdırılmış (səfərbər olunmuş) xüsusi vəsaitlər aid edilir. Səfərbər olunmuş vəsaitlərə mənfəət hesabına yaradılan vəsaitlər, digər təşkilatların təsərrüfat fəaliyyətində iştirak üçün köçürülmüş vəsaitlər, qiymətli kağızlara qoyulan və faktoring üzrə köçürülən vəsaitlər, müəssisələrarası hesablaşmalara yayındırılan vəsaitlər və debitor borcları aid edilir.

Xarici kommərsiya banklarının əsasını, səhmdar kapital təşkil edir. Bankların səhmdar kapitalının strukturu praktik olaraq: Sadə səhmlər, imtiyazlı səhmlər, izafi kapital və bölüşdürülməyən mənfəətdən ibarətdir.

Xarici ölkələrdə imtiyazlı səhmlərin emissiyası çox vaxt maliyyə əməliyyatları çətinliklərilə bağlıdır, belə ki, durğunluq illərində banklar əlavə resursların cəlb edilməsinin bu üsulundan geniş istifadə edirlər. Hal - hazırda bu, emissiyanın maya dəyəri nöqtəyi nəzərindən heç də sərfəli deyildir (çünki imtiyazlı səhmlərin emissiyası borc öhdəliklərinin buraxılmasından xeyli baha başa gəlir). Xüsusi vəsaitlərə kəskin ehtiyac yarandığı vaxtlarda banklar bəzən imtiyazlı

səhmlərin emissiyasını üstün tuturlar. Lakin sadə səhmlərin qiyməti artdıqca və imtiyazlı səhmlərin dəyərini ötür keçdikcə, sonuncular asanlıqla dəyişdirilir.

Xarici bank qanunvericiliyinin ölkə qanunvericiliyindən fərqli xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada xüsusi kapitalın tərkibinə müxtəlif bank ehtiyatları daxil edilir. Bir qayda olaraq bunlar aşağıdakılardır:

- Gözlənilməz xərclər üçün nəzərdə tutulmuş ehtiyat;
- Dividentlərin ödənilməsi ehtiyatı;
- Ödənilməyən kreditlərin və ya lizinq əməliyyatlarının zərərlərinin ödənilməsi ehtiyatı

Mərkəzi bankın hesabatına əsasən bu gün bankların aktivlərinin və kapitalının həcmi, regional əhatəsinə görə digər malivyə vasitəçilərini dəfələrlə üstələməklə, bütövlükdə iqtisadiyyatla müqaisədə daha yüksək tempdə inkişaf edir və beynəlxalq standartlara, o cümlədən bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsinin standartlarına daha uyğundur və cədvəldən görüldüyü kimi 2013-cü il ərzində I dərəcəli kapitalın yetərliyi 0,45 %, ümumi kapitalın yetərliyi isə 0,75 % artmışdır.

Cədvəl 2.3.

Azərbaycan banklarında kapitalın yetərliyi

Göstəricilər	31 dekabr 2013-cü il	31 dekabr 2012-ci il
1-ci dərəcəli kapital		
Səhmdar kapitalı	475,038	330,834
Bölüşdürülməmiş mənfəət/(yığılmış zərər)	75,810	58,503
Qeyri-nəzarət payı	2,821	2,326
Çıxılın: qeyri-maddi aktivlər	(7,548)	(5,295)
Cəmi müəyyən edilmiş 1-ci dərəcəli kapital	546,121	386,368
2-ci dərəcəli kapital		
Ehtiyatlar (cəmi risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərin 1.25 %-i)	94,666	71,440
Binalar üzrə yenidən qiymətləndirmə ehtiyatı	43,503	28,244
Subordinasiya borcu	272,767	193,184

Cəmi müəyyən edilmiş 2-ci dərəcəli kapital (1-ci dərəcəli kapitalın 100% həcmindən çox olmamaqla)	410,936	292,868
Çıxılsın: kapitalda iştirak payına qoyulmuş investisiyalar	(489)	(575)
Cəmi idarəetmə kapitalı	956,568	678,661
Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər:		
Balans üzrə	6,631,360	5,257,262
Balansdankənar	945,505	457,918
Cəmi risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər	7,576,865	5,715,180
Kapital dərəcələri:		
1-ci dərəcəli kapital	7,21 %	6,76 %
Cəmi kapital	12,62 %	11,87 %

Bankın xüsusi kapitalının ikisəviyyəli strukturunun xarakterik xüsusiyyəti onun müxtəlif hissələri arasında son hədd nisbətini nizamlamaqdan ibarətdir. O cümlədən bankın əsas kapitalı bankın ümumi kapitalının 50 % dən az olmamalıdır. Əlavə kapital isə uyğun olaraq əsas kapitalın həcmindən çox ola bilməz. Bundan başqa, ikinci dərəcəli kapitalın elementlərinin mövcudluğunda təkcə əsas kapitalın müəyyən bir həcmində olmasına yol verilir (məsələn subordinar kreditdə olduğu kimi). Qeyd edilmiş cəhətlər bankın xalis xüsusi kapitalının hesablanması son nəticədə üç mərhələdə şərtləşdirir:

Birinci mərhələ:

1. Əsas kapitalın mənbələri

01 (1.1+1.2)

1.1. Nizamnamə kapitalı 1.1

1.2. Bankın fondları 1.2

2. Əsas kapitalın mənbələrinin həcmi azaldan göstəricilər 02

(2.1+2.2+2.3)

2.1. Qeyri maddi aktivlər 2.1

2.2. Keçən ilin itkiləri 2.2

2.3. Cari ilin itkiləri 2.3

3. Yekunda əsas kapital 03

(01-02)

İkinci mərhələ:

4. Əlavə kapitalın mənbələri 04

(4.1+4.2)

4.1. Yenidən qiymətləndirmə sayəsində əmlakın dəyərinin artımı 4.1

4.2. Subordinar kredit (03-ün 50%-dən az) 4.2

5. Əlavə kapitalın mənbələri (03-ə bərabər yaxud 04-dən az) 05

6. Dəqiq yekun 06

(03+05)

Uçüncü mərhələ:

7. əsas və əlavə kapitalın həcmnin miqdarını azaldan göstəricilər 07

(7.1+7.2)

7.1. Otuz günü ötmüş debitor borcları 7.1

7.2. Bankın törəmə və asılı təsərrüfat cəmiyyətlərinin səhmlərinə qoyuluşu 7.2

8. Xalis xüsusi kapital 08

(06-07)

Bankın xalis xüsusi kapitalının həcmi "müsbət" olmalıdır. Onun "mənfi" olması onu göstərir ki, kommersiya bankı faktiki olaraq xüsusi vəsaitlərə malik deyil və gözlənilməz məsrəfləri ötmək üçün isə bank ancaq cəlb olunmuş vəsaitlərdən istifadə edir. Nəticədə kommersiya bankının maliyyə dayanıqlıq xeyli aşağı düşür və böhran vəziyyətində ciddi ağırlaşmalara və əlavə çətinliklərə doğru aparır.

Bu baxımdan xalis xüsusi kapital kommersiya bankının stabilliyini və maliyyə dayanıqlığını xarakterizə edərək öz qismində barometr rolunu oynayır. Bu göstəricilərin aşağı qiymətində perspektivdə aktiv əməkdaşlıq, əlavə resursların

cəlb olunması və bütünlükdə perspektivdə müştərilərin banka etibarını saxlamaq onun üçün az faydalı olur.

Kapitalın yetərliyi termini bankın etibarlılığını müəyyən edir. Həmin müdafiə sayəsində xüsusi kapital fəvqəladə məsrəflərə qarşı qoyulur, onun kifayətlik səviyyəsini saxlayaraq çox vaxt əmanətçilərin kommersiya bankına inamının təmin olunmasının və kreditorların onun maliyyə dayanıqlığına inandırmağın əsas imkanı olur. Müəyyən müştərilərin dairəsinə və onlara təqdim edilən xidmətlərin həcminə bələd olan istənilən kommersiya bankı elə həcmdə xüsusi kapitalla malik olmalıdır ki, müştərilərin istiqraz və rəqələri üzrə olan bütün əsaslandırılmış tələblərini və öz öhdəsinə götürdüyü öhdəlikləri qoyulmuş normativlərə riayət etməklə və özünü yüksək riskə təhrik etməməklə vaxtında yerinə yetirmək iqtidarında olsun. Bu baxımdan bütün bankların Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının tövsiyələrinə ciddi əməl etməlidirlər.

Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı (BİS – «Bank for International Settlements») 1974-cü ildə İsveçrənin Bazel şəhərində Bazel Komitəsini bankların kapital çatışmazlıqları problemlərini və risk meyarlarını təsnif etmək üçün təsis etmişdir. Bazel Komitəsi 1988-ci ildə bankların iqtisadiyyatda baş verəcək böhranlara qarşı davamlılığını təmin etmək üçün bankların məcmu kapitalının riskli aktivlərə nisbətinin 8%-dən az olmamasının vacib olduğunu elan etmiş və həmin il də "Bazel-I" Sazişi adı altında kapital adekvatlığı ilə bağlı beynəlxalq standartlar toplusu yayımlamışdır. Bu standartlar bankların əməl etmələri vacib olan kriteriyaları müəyyən edir. Sonrakı illərdə texnologiyanın da inkişafı ilə banklar fərqli risk mənbələrini daha effektiv şəkildə müəyyən edə biləcək və bazarda risklərin həcminə görə iqtisadi Kapitalın Yayılması (Economic Capital Allocation) metodologiyasını istifadə edərək lazımi kapitalı ayıra biləcək səviyyəyə çatması və bazarda başverən böhranların nəticəsi olaraq, Bazel Komitəsi

1996-cı ildə yeni bir saziş üzərində işləməyə başladı. Yeni sazişin əsas məqsədi bank sektorundakı inkişafa uyğunlaşmaq və eyni zamanda, risklərə uyğun olaraq kapitalın yerləşdirilməsində banklar üçün əsas olan qanunları həyata keçirməkdən ibarətdir. İlk versiyası 1999-cu ildə tamamlanan "Bazel-II" sazişinin üçüncü (Basel 3rd Consultative Paper) versiyasının da 2003-cü ildə yayımlanması ilə yekunlaşma mərhələsinə çatmış və planlaşdırıldığı kimi 2007-cı ilin əvvəlindən etibarən icra edilməsinə başlanılmışdır.

Bazel 2 tələbləri "Kapital adekvatlığı standartları", "Nəzarət və Tənzimləmə Standartları" və Bazar Intizamı Standartları" olmaq üzrə 3 əsas mövzunu əhatə edir. Bundan başqa bu yeni saziş Bazel 1 də qəbul edilən kredit və bazar risklərinə əlavə olaraq, əməliyyat riski də kapital adekvatlığının hesablanmasına daxil edilmişdir. Bazel 2 sazişi Bazel 1-dən fərqli olaraq:

- Klub qaydasını ləğv etmişdir
- Gözlənilən risklərlə bərabər gözlənilməyən risklər üçün də minimum kapital tələb edir.
- Kredit riskini, krediti alan tərəflərin reytinglərinə görə təyin edir.
- Bazel 1-dən fərqli olaraq, kredit və bazar riskləri üçün kapital adekvatlığından başqa əməliyyat riski üçün kapital öhdəliyi tələb edir.
- Bazel 2-ə aid məlumatların cəmiyyətə təqdim olunmasını tələb edir.
- Bankların kapital adekvatlıqlarını özlərinin qiymətləndirməsini və bank nəzarəti orqanları tərəfindən nəzarət və qiymətləndirmə tələb edir.

Bundan sonra, global maliyyə böhranı Bazel 2 çərçivəsində gələn tələbləri bir az daha sərtləşdirərək Bazel 3 sazişi ilə minimum məcmu kapital adekvatlığı nisbətini 8 % -dən 10.5 %-ə qaldırmışdır. Bu yeni sazişin tətbiq olunması 2018-ci ilin mart ayına qədər istifadə olunması nəzərdə tutulub. Bazel 3 bank likvidliyini artıraraq və levereci azaldaraq bankların kapital tələblərini gücləndirmək üçün

nəzərdə tutulub. Bazel 3 çərçivəsində, kapital tələbi, leverec tələbi və likvidlik tələbi əhatə olunur.

Beynəlxalq Hesablaşmalar bankı tərəfindən qüvvəyə minən Bazel sazləri eyni zamanda dünyadakı bütün banklar arasında riskləri müqayisə etmək üçün də istifadə olunur. Bazel sazləri çərçivəsində gələn tələblər, verilən nümunələrdən də görüldüyü kimi çox az miqdarda keçilir və inkişaf etmiş ölkələrin bankları kapital adekvatlıq səviyyələrini minimumdan az miqdarda yüksək edir. Buna əsas səbəb, bu banklar investisiya və əməliyyatların davamiyyət üçün nəzərdə tutulan kapitalın miqdarını maksimum səviyyədə tutmağa çatışmasıdır. Buna əks olaraq aşağıdakı cədvəldən görüldüyü kimi Azərbaycan bankları kapital adekvatlıq tələblərini minimum tələblər çox yüksək tutur.

Cədvəl 2.4.

Kapital yetərliliyinin hesablanması qaydası

Kapital vəsaitləri	Şərti məbləğ, min manat
1. I dərəcəli kapital (Məcmu kapitalın 50 %-dən az olmamalıdır)	327510,47
a) Adi səhmlər (tam ödənilmiş paylar)	240,000,00
b) qeyri-kumulyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlər)	0,00
c) səhmlərin emissiyasından yaranan əlavə vəsait	0,00
d) bölüşdürülməmiş xalis mənfəət (zərəri) cəmi	87510,47
d ₁) kapital ehtiyatı	0,00
d ₂) keçmiş illərin mənfəəti (zərəri)	87510,47
d ₃) cari ilin zərəri (çıxılı)	0,00
2. I dərəcəli kapitaldan tutulmalar	6,121,65
a) qeyri-maddi aktivlər	6,121,65
3. Tutulmalardan sonra I dərəcəli kapital (1-2)	32138882
4. II dərəcəli kapital (I dərəcəli kapitalın həcmindən çox olmamalıdır)	
a) cari ilin mənfəəti	208887,02
b) ümumi ehtiyatlar	88110,74
c) kapitalın digər vəsaitləri	54118,98
5. Məcmu kapital (3-4)	66657,30
6. Məcmu kapitaldan tutulmalar	530275,84
a) konsolidasiya olunmamış törəmə banka və digər maliyyə idarələrinin kapitalına investisiyalar	31287,02
b) bütün digər investisiyalar	31287,02
7. Tutulmalardan sonra məcmu kapital (5-6)	0,00
8. Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş yekun aktivlər	498988,82
	4329518,52
9. I dərəcəli kapitalın yetərliliyi (faizlə) (3:8) x100	7,42
10. Məcmu kapitalın yetərlilik əmsalı (7:8) x100	11,53

Azərbaycanın bank sistemində maliyyə dayanıqlığı göstəriciləri

Maliyyə sabitliyi indeksləri	31.12.2012	31.05.2013	31.10.2013	31.01.2014	31.05.2014	31.08.2014
I dərəcəli kapitalın adekvatlıq əmsalı, %-lə	13,01	13,16	13,41	15,12	15,60	14,61
Məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı, %-lə	16,89	16,45	17,47	17,92	18,74	18,10
Aktivlər üzrə gəlirlilik (ROE), %-lə	0,87	1,89	1,91	2,88	2,32	2,04
Kapital üzrə gəlirlilik (ROE), %-lə	7,05	14,98	14,71	20,55	16,05	14,15
Faiz marjasının mənfəətə nisbəti, %-lə	4,86	5,26	5,34	5,82	6,70	6,70
Likvid aktivlərin ümumi aktivlərə nisbəti, %-lə	15,88	12,99	10,48	11,27	11,37	12,14
Kredit və depozit dərəcələri üzrə spread, %-lə	3,35	3,62	3,69	4,19	5,22	5,29
Xarici valyutada kreditlərin cəmi kreditlərə nisbəti, %-lə	31,19	28,17	27,55	27,31	26,52	26,59
Xarici valyutada öhdəliklərin cəmi öhdəliklərə nisbəti, %-lə	47,87	47,18	45,84	45,74	46,89	47,16

İstisna deyil ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal maliyyə bəhranı zamanı az təsir gürmüş ölkələr sırasındadır. Respublikamızın bankları cədvəldən göründüyü kimi adekvatlıq əmsalını minimum kapital tələbindən yüksək tutur. Belə münasibət risk menecmentinə əlavə əhəmiyyət vermək deməkdir ki, bu da bankın günlük fəaliyyəti üçün əlavə problemlər yaradır. Kapitalın adekvatlıq əmsalını yüksək tutmaq gələcək investisiyaların azalmasına səbəb olur və bankın günlük əməliyyat davamiyyətini risq altına salır.

2.2. Bankların depozit əməliyyatları

Kommersiya bankları öz müştərilərinə kredit xidməti göstərmək üçün müvafiq resurs bazasına malik olmalıdır ki, bunun da başlıca mənbəyini depozit və əmanətlər təşkil edir. Buna görə də depozit əməliyyatı bankın fəaliyyətinin bir növ bünövrəsini təşkil edən üç əməliyyatdan biri (kredit, depozit, hesablaşma) hesab olunur.

Bir qayda olaraq bank praktikasında "" "depozit" anlayışı ilə "əmanət" anlayışı eyni qəbul edilir. Mülki qanunvericilikdən fərqli olaraq Mərkəzi Bankın normativ aktlarında bu iki anlayış daha geniş məzmununa malikdir. Belə ki, "depozit" yalnız pul şəklində qoyuluşları deyil, həm də qiymətli metalların etibarlı saxlanması ilə bağlı əməliyyatları özündə birləşdirir. Pul vəsaitlərinin əmanət formasında banklara cəlbisi isə ayrıca bank əməliyyatı olub yalnız Mərkəzi Bank tərəfindən verilən lisenziya əsasında həyata keçirilir. Disertasiyanın mövzusunə uyğunluğundan depozit əməliyyatının məhz bu tərəfinə baxılacaq.

Depozit əməliyyatının iqtisadi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, fiziki və hüquqi şəxslər öz sərbəst pul vəsaitlərini faiz şəklində əlavə gəlir əldə etmək məqsədilə banklara yatırırırlar. Bu məqsədlə bankla əmanətçi arasında əmanət müqaviləsi bağlanır. Eyni zamanda əmanət qoyuluşunu rəsmiləşdirmək üçün müştəriyə əmanət kitabçası və ya depozit plastik kartı verilir, yaxud da əmanət və ya depozit sertifikatı təqdim olunur. Bank praktikasında əmanət sertifikatı fiziki şəxslərə, depozit sertifikatı isə hüquqi şəxslərə verilir.

"Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun III maddəsinin II bəndində deyilir ki, depozit əməliyyatları yalnız banklar və poçt rabitəsinin milli Operatoru tərəfindən həyata keçirilə bilər. Bununla yanaşı Qanunun banklara verdiyi pul vəsaitlərini depozitə cəlb etmək hüququndan yararlanmaq üçün Mərkəzi Bankda xüsusi razılıq - lisenziya əldə etməlidir.

Depozit əməliyyatının subyekti banklar və pulun sahibləri olan kreditorlar obyektinə isə banka qoyulan pul vəsaiti hesab olunur. Banka qoyulmuş əmanətlər müxtəlif əlamətlərinə görə təsnifləndirilir. Bu təsnifat aşağıdakı cədvəldən də aydın görünür:

Cədvəl 2.6.

Əmanət növlərinin təsnifatı

TƏSNİFATIN ƏLAMƏTLƏRİ	ƏMANƏTLƏRİN NOVLƏRİ
Subyektlərinə görə	- fiziki şəxslərin - hüquqi şəxslərin
Müddətinə görə	- tələb olunanadək - müddətli
Maliyyə vasitələrinin tipinə görə	- əmanət kitabçalarındakı vəsaitlər - depozit plastik kartlarındakı vəsaitlər
Faiz dərəcəsinin təyin olunmasına görə	- təsbit edilmiş faiz dərəcələri - üzən faiz dərəcələri

Qaytarılma şərtlərinə görə depozitlər tələbolunanadək və müddətli depozitlərə bölünür. Tələbolunanadək depozitlər ilk tələb anında qaytarılmaq şərti ilə qəbul olunur. Müddətli depozitlər isə əmanət müqaviləsində nəzərdə tutulmuş müddət bitdikdən sonra geri qaytarıla bilər. Tələbolunanadək depozitlərdən fərqli olaraq müddətli depozitlərdən hesablaşma üçün istifadə oluna bilməz, çünki bu hesablardakı vəsaitlər yavaş dövr edir. 2.8. sayılı cədvəldə kredit təşkilatlarında yerləşdirilmiş depozit və əmanətlər haqqında məlumatlar öz əksini tapmışdır.

Cədvəldən göründüyü kimi 2014-cü ilin səkkizinci ayına cəmi depozitlər 14639,8 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da 2010-cu ilin sonuna olan

Cədvəl 2.7.

Kredit təşkilatlarında yerləşdirilmiş depozit və əmanətlər

məbləgdən 2 dəfə çoxdur. Cəmi depozitlərin 6992,8 mln. manatı və ya 47,8 %-ini əhalinin əmanətləri təşkil edir. İöstərilən müddət ərzində əhalinin əmanətləri daha sürətlə artmışdır. Bütün əmanət və depozitlər iki dəfə artdığı halda, əhalinin əmanətləri 2,3 dəfə artmışdır. Maliyyə təşkilatlarının depozitləri 2010-cu ilin sonuna cəmi depozitlərin 28,5 %-ni təşkil etdiyi halda 2014-cü ilin sonunda 27,5 %-ni təşkil etmişdir və həmin dövr ərzində 1,8 dəfə artmışdır. Cəmi depozitlərin tərkibində qeyri-maliyyə təşkilatlarının da xüsusi çəkisi fərəhləndiricidir və 24,7 % təşkil edir.

2014-cü ilin sonuna cəmi depozitlər 10213,4 mln. manatı və ya 69,8 %-i müddətli depozitlərin payına düşür. Cəmi depozitlərdə əhalinin, maliyyə təşkilatlarının depozitlərinin 76 %-i tələbedilənədək depozitlər təşkil edir.

Depozitlərin tərkibində müddətli depozit və əmanətlərin xüsusi çəkisinin artması bankların uzunmüddətli kreditləşmə əməliyyatlarının aparılmasına şərait yaradır.

Tələb olunanadək depozitlər bankların fəal resursu sayılır. Hesab sahibləri vəsaiti istədikləri vaxt götürə bilər. Bununla əlaqədar olaraq banklar hesab sahiblərinə ən aşağı və yaxud ümumiyyətlə heç bir faiz ödəmirlər. Lakin tələb olunanadək vəsaitlərin çevikliyinə (mobilliyinə) baxmayaraq onlar orta hesabla kommərsiya banklarında stabil resurs kimi çıxış edirlər. Buradan da banklar, xüsusilə maliyyə cəhətdən dayanıqlı, davamlı olaraq hesablarında pul vəsaitinə malik olan müştərilərdə maraqlıdırlar, əlavə xidmətləri hesab sahiblərinin öhdəsinə buraxmaqla və xidmətin keyfiyyətini yüksəltmək yolu ilə müəssisələri cəlb etməyə can atırlar.

Müddətli depozitlər - bu hüquqi şəxslərin müəyyən olunmuş müqavilə müddətinə təqdim olunan pul vəsaitləridir. Bu təqdirdə müəyyən olunmuş müddət

müxtəlif ola bilər: bank depoziti üzrə - bir gün və yuxarı digər depozitlər üzrə isə - otuz gün və yuxarı.

Baxmayaraq ki, müddətli depozitlər əlavə ödənişlə təcrübədən keçirilir, müddətli depozitlərin məbləği qabaqcadan qoyulmuş müddət ərzində dəyişilməz qalmalıdır.

Müddətli depozitlər üzrə tələb olunanadək depozitlərdən fərqli olaraq bank tərəfindən daha yüksək %-li ödənişlər edilir. Müddətli depozitlərin payının çevik vəsaitlərin ümumi həcmində, artması faiz xərclərinin artımına baxmayaraq müsbət cəhət sayılır. Müddətli depozitlər cəlb olunmuş resursların daha çox stabil hissəsi hesab edilir. Çünki daha uzun müddətə kreditləşməni həyata keçirməyə imkan verir və nəticədə daha yüksək faiz qazandırır.

Fiziki şəxslərin depozitləri - milli və ya xarici valyutada pul vəsaitlərini saxlamaq və gəlir götürmək məqsədilə fiziki şəxslərin bank əmanətində müqavilə şərtlərilə yerləşdirilməsidir. Banklar əmanətləri ilk tələblə vermək şərti ilə (tələbolunanadək) ya da ki, müəyyən edilmiş müqavilə müddətinin qurtarması (müddətli) şərti ilə cəlb edirlər.

Azərbaycanda fiziki şəxslərin əmanətlərinin bank resurslarındakı payını Cədvəl 2.9-dan görmək olar.

Cədvəldən görüldüyü kimi, fiziki şəxslərin əmanətləri göstərilən müddət ərzində 3 dəfə artmışdır. O cümlədən qısamüddətli əmanətlər 2,7 dəfə, uzunmüddətli əmanətlər isə 3,6 dəfə artmışdır. Fərəhləndirici haldır ki, milli valyutada qoyulan əmanətlər daha yüksək tempə artmışdır. Milli valyutada əmanətlər 4,6 dəfə artdığı halda xarici valyutada olan əmanətlər 1,9 dəfə artmışdır. Həm qısa, həm də uzunmüddətli əmanət qoyuluşunda milli valyutada olan əmanətlərin xüsusi çəkisi artmışdır. Bu hal milli valyutanın möhkəmliyinə, onun dayanıqlığının artmasının bariz nümunəsidir.

Qeyd olunduğu kimi banka əmanət (depozit) qoyuluşu əmanət (depozit) müqaviləsi ilə təsdiqlənir. Bank əvanəti (depozit) müqaviləsinə görə bank əmanətçidən və ya əmanətçi üçün daxil olmuş pul məbləğini (əmanəti) qəbul edərək müqavilədə nəzərdə tutulmuş şərtlərlə və qaydada əmanət məbləğini əmanətçiyə qaytarmağı və onun üçün faizlər ödəməyi öhdəsinə götürür¹.

Bank əmanəti müqaviləsi yazılı formada bağlanır və bank kitabçası ilə, bank və ya depozit sertifikatı ilə və ya bank tərəfindən əmanətçiyə verilmiş digər sənədlə təsdiqlənir. Əmanətçinin fiziki və ya hüquqi şəxs olmasından asılı olaraq əmanət müqaviləsi fərqlənir. Belə ki, fiziki şəxslərlə baplanan əmanət müqaviləsi ictimai müqavilə hesab olunur, yəni bank, müəyyən növ əmanət üzrə müqavilə bağlanarkən bu və ya digər fiziki şəxsə üstünlük verə bilməz. Bu müqavilənin şərtləri bütün fiziki şəxslər üçün eyni olmalıdır. Hüquqi şəxslərlə bağlanan müqavilələr zamanı isə müqavilə şərtləri konkret bankın təcrübəsində individual qaydada tərtib olunur.

Əmanət banka müəyyən üçüncü şəxsin adına da qoyula bilər. Əgər bank əmanəti müqaviləsində ayrı müddət nəzərdə tutulmayıbsa, homin şəxs bu hüquqlara əsaslanan ilk tələbini banka verdiyi və ya belə hüquqlardan istifadə etmək niyyətini başqa üsulla banka bildirdiyi andan əmanətçi hüququ qazanır. Xeyrinə əmanət qoyulan fiziki şəxsin və ya hüquqi şəxsin adının göstərilməsi müvafiq bank əmanəti müqaviləsinin mühüm şərtidir. Müqavilənin bağlandığı vaxt sap olmayan fiziki şəxsin və ya bu vaxt mövcud olmayan hüquqi şəxsin xeyrinə bank əmanəti müqaviləsi əhəmiyyətsiz hesab olunur. Bank əmanəti müqaviləsi bağlamış şəxs onun əmanət üzrə hesabına qoyulmuş pul vəsaiti barəsində əmanətçi hüquqlarından üçüncü şəxs əmanətçi hüquqlarından istifadə etmək niyyətini bildirənədək istifadə edə bilər.

¹ Ə.M.Abbasov, Z.F.Məmmədov, R.M.Rzayev, Ş.Ü.Həmişəyeva. «Bank işi və elektron bankçılıq». Səh.164

Cədvəl 2.8.

Fiziki şəxslərin əmanətlərinin strukturu
(альбом)

Əgər tərəflərin razılaşması ilə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, fiziki şəxslə bank əmanəti müqaviləsinin bağlanması və onun əmanət üzrə hesabına pul vəsaitinin qoyulması bank kitabçası ilə təsdiq olunur. Bank əmanəti müqaviləsində adlı bank kitabçasının və ya adsız bank kitabçasının verilməsi nəzərdə tutula bilər. Bank kitabçasında bankın adı və olduğu yer, əmanət filiala qoyulduqda isə həm də müvafiq filialın adı və olduğu yer, əmanət üzrə hesabın nömrəsi, habelə hesaba köçürülmüş pul vəsaitinin bütün məbləğləri, hesabdən silinmiş pul vəsaitinin bütün məbləğləri və bank kitabçasının banka təqdim olunduğu anadək hesabdakı pul vəsaitinin qalığı göstərməli və bank tərəfindən təsdiq edilməlidir. Əgər ayrı hal sübuta yetirilməyibsə, bank kitabçasında göstərilmiş əmanət haqqında məlumatlar bankla əmanətçi arasında əmanət üzrə hesablaşmalar üçün əsasdır. Bank əmanətin verilməsini, əmanət üzrə faizlərin ödənilməsini və əmanət üzrə hesabdən pul vəsaitinin digər şəxslərə köçürülməsinə dair əmanətçinin sərəncamlarının icrasını bank kitabçası təqdim olunduqda həyata keçirir. Adlı bank kitabçası itirildikdə və ya təqdim olunmaq üçün yararsız vəziyyətə düşdükdə, əmanətçinin ərizəsi üzrə bank ona yeni bank kitabçası verir. İtirilmiş adsız bank kitabçası üzrə hüquqların bərpası adsız qiymətli kağızlar üçün nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir.

Hüquqi şəxslərin depozitləri içərisində əsas yeri müştərilərin cari hesablarındakı, müxbir bankların hesablarındakı vəsait təşkil edir və bu hesablar tələbedilənədək depozit adlanır. Tələb edilənədək depozitlərdə cari hesablaşmalarda istifadə olunur. Bu depozitlər bankda açılan cari və ya kontokorrent hesabda yerləşdirilir və istənilən vaxt (tam və ya qismən) tamamlana və geri tələb oluna bilər.

Vəsaitlər müştərilərin cari hesablarında yerləşdirilsə, müştəri bu hesabdən vəsaiti faktiki qalıq daxilində götürə bilər. Kontokorrent hesabın

həm debet və həm də kredit qalığı olduğundan müştəri bu hesabdən öz vəsaitini götürməklə yanaşı müəyyən müddətə kredit də ala bilər. Tələb edilənədək depozitdən vəsaitlər həm nağd qaydada, həm də müxtəlif nağdsız hesablaşma formaları vasitəsi ilə götürülə bilər.

Cari hesablarda və bankdakı digər hesablarda saxlanılan vəsaitlərdən müntəzəm istifadə edildikdə belə, əksər müştərilərin hesablarında istifadə olunmamış pul qalığı qalır. Müştərilən hesabındakı vəsait qalığının yaranması müəyyən vaxt kəsiyində pul vəsaitlərinin kommersiya banklarından passiv və aktiv-passiv hesablarda yatıb qalması ilə əlaqədardır. Tərkibi baxımından onlar yekcins deyildirlər və aşağıdakılara bölünürlər:

- fiziki və hüquqi şəxslərin cari və büdcə hesabındakı vəsaitlər;
- müxtəlif məqsədli təyinatlı vəsait və fondların saxlanıldığı xüsusi hesablardakı vəsaitlər;
- digər banklarla hesablaşmaq üçün açılan müxbir hesablarda olan vəsaitlər;
- bir sıra bank hesablarındakı vəsaitlər.

Bank müştərilərə xidmət göstərərək onların hesablarındakı kredit qalıqlarından aktiv əməliyyatların aparılması yolu ilə mənfəət əldə etmək məqsədi ilə istifadə edir. Tələb edilənədək depozitlər stabil olmadığından onlardan bankların istifadəsi məhdudlaşır. Ona görə də cari hesab sahiblərinə vəsaitlərdən istifadəyə görə aşağı faiz verilir və ya ümumiyyətlə faiz ödənilmir.

Buna baxmayaraq bu hesabların sahibləri banka bu hesablar üzrə əməliyyatların aparılması xidmətinə görə haqq ödəyirlər.

Tələb edilənədək depozitlər üzrə haqq ödənilmədiyi və depozit bazarında rəqabətin artdığı halda banklar xidmətin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, hesab sahibinin ödənişlərinin əhəmiyyətli dərəcədə yüngülləşdirilməsi və digər əlavə

xidmətlər göstərməklə müştəri cəlb etməklə tələb edilənədək depozitlərin artırılmasına stimül yaradırlar.

Bir qayda olaraq hüquqi şəxslərin cari hesablarında: malların satıcısından, xidmətlərin göstərilməsindən, işlərin görülməsindən gəlirlər, banklardan alınan kredit məbləği, bu vəsaitlərdən satıcılara ödənişlər, büdcəyə müxtəlif növ vergi ödənişləri, müxtəlif büdcədən kənar fondlara köçürmələr, fəhlə və qulluqçulara əməkhaqqı ödənişləri, bank krediti və kreditə görə faizlərin ödənişi əks olunur.

Hüquqi şəxslərin cari hesablarında və müxtəlif bankların müxbir hesablarındakı vəsait qalığı olduqca çevik olduğundan kommersiya bankları bu hesab sahiblərinin tələblərini yerinə yetirərkən öz likvidliyi saxlamaq məqsədi ilə özünün yüksək likvidli vəsaitlərini lazımi səviyyədə saxlamağa çalışırlar.

Tələb edilənədək depozitlər hesablardakı vəsaitlərin yüksək səviyyədə çevik olmasına baxmayaraq onların minimum azalmayan qalığını müəyyən edib ondan sabit kredit resursu kimi istifadə etmək imkanı mövcuddur..

Müddətli depozit mənfəət əldə etmək məqsədi ilə ciddi razılaşdırılmış müddətə saxlanılmaq üçün banka verilən pul vəsaitidir. Tələb edilənədək əmanətə nisbətən daha uzunmüddətli xarakter daşıyır.

Əhəmiyyətli pul vəsaitlərinin perspektivdə hər hansı bir məqsədə sərbəllə sərfiyyatı nəzərdə tutularsa, həmin məbləği aşağı faizlə və ya faizsiz qaydada cari hesabda saxlamaq sərfəli hesab edilmir. Belə əmanətçi öz vəsaitini müddətli əmanətdə saxlamağı üstün tutur. Belə ki, vaxtı yetişdikdə o öz vəsaitini və faiz formasında əldə etdiyi mənfəəti nəzərdə tutduğu xərclərin həyata keçirilməsinə yönəldə bilər. Ümumiyyətlə, uzunmüddətli qoyuluşlar tələb edilənədək əmanətə nisbətən daha az gəlir gətirir.

Bank da öz növbəsində müddətli əmanətlərə maraqlıdır. Bu əmanət stabil olduğundan banka uzun müddətə pul vəsaitlərinə malik olmaq imkanı yaradır ki, bununla da bank faizlərdən əməliyyat gəlirlərini artırabilir.

Müddətli depozitlərə görə faiz səviyyəsi depozitin müddətindən asılı olaraq banklar tərəfindən differensiallaşdırılır. Müddətli depozitin xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, qoyuluş müddətində depozitə əlavələr etmək olmur. Eləcə də bankın müştərisi bu hesabdan saxlanılma müddəti başa çatanaqədək vəsait götürə bilməz.

Hüquqi şəxslərin depozitlərinin geri qaytarılması qaydaları tərəflər arasında bağlanan müqavilə ilə müəyyən edilir. Müqavilədə depozitin məbləği, vəsaitlərin saxlanılma müddəti, tərəflərin hüquq və vəzifələri, faizlərin səviyyəsi, onların hesablanıb ödənilmə qaydaları və s. öz əksini tapmalıdır.

Bir qayda olaraq depozitlər üzrə faizlər depozit qoyanın tələbi ilə hər rüb başa çatdıqdan sonra ödənilir. Lakin depozit sahibi həmin məbləği tələb etməzsə, hesablanmış faiz depozit məbləğinə əlavə edilir.

Cədvəl 2.9.

Depozitlər və kredit qoyuluşu

illər	Cəmi depozit	Cəmi kredit qoy-şu	fərq	Təl.edil-nədək əman-r	Qısamüdlü kred. qoy-şu	fərq	müdd- li de- pozit-r	uz.müd. kred. qoy-şu	Fərq
2007	4127,2	4681,8	-854,6	1717,0	1649,5	+67,5	2410,2	3032,3	-622,1
2009	6379,1	8407,5	-2028,4	2190,8	2359,9	-169,1	4188,3	6047,5	-1859,2
2011	9447,0	9850,3	-483,3	3428,5	2961,2	-467,3	6018,5	6899,1	-880,6
2013	12475,8	15422,9	-2947,1	3786,3	3335,5	+452,8	8707,5	12087,5	-2280,0
2014 (8 ay)	14639,8	17308,9	-2669,1	4426,4	3586,4	+840,0	10213,4	13722,6	-3509,2

Cədvəldən göründüyü kimi kredit qoyuluşu bütün dövrlərdə depozitlərdən çoxdur. 2007-ci ildə ümumi kredit qoyuluşunun 88,5 %-i depozitlərin hesabına olduğu halda 2014-cü ilin 8 ayında bu nisbət 84,6 % təşkil etmişdir.

Qısamüddətli kredit qoyuluşu ilə tələb edilənədək depozitlərin müqayisəsi göstərir ki, son illərdə qısamüddətli depozitlər kredit qoyuluşundan artıqdır.

Müddətli depozit müəssisə tərəfindən müqavilədə göstərilən vaxtdan tez tələb edilərsə, onda həmin depozit üzrə faizlər tələb edilənədək depozitlər üzrə müəyyən edilən qaydada ödənilir. Əmanətçi əmanətin məbləğini və ya onların saxlanılma müddətini dəyişdirmək istərsə, o əvvəlcə bağlanmış müqaviləni ləğv edərək yeni şərtlərlə yeni müqavilə bağlamalıdır.

Uzunmüddətli kreditləşmədə isə bütün dövrlərdə kredit qoyuluşu müddətli depozitləri üstələyir. 2007-ci ildə müddətli depozitlər qoyulan uzunmüddətli kreditin 79,5 % təşkil etdiyi halda 2014-cü ildə bu nisbət 74,4 %-ni təşkil etmişdir. Deməli uzunmüddətli kredit qoyuluşunda qısamüddətli depozitlərdən istifadə olunsa da ümumi kredit qoyuluşunun 15 % digər mənbələrdən, xüsusən də bankın xüsusi vəsaitləri hesabına həyata keçirilmişdir.

2.3. Borc vəsaitləri və qiymətli kağızlarla əməliyyatlar

Kommersiya bankları əlavə zəruri pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi üçün banklararası resurs bazarının imkanlarından istifadə edirlər. Bu bazarda kredit təşkilatları tərəfindən cəlb edilmiş resursların satışı həyata keçirilir.

Kommersiya banklarının resurslarının quruluşunda banklararası kreditin xüsusi yeri vardır. Əldə edilmə üsuluna görə banklararası kredit əməli xarakter daşıyır və qısamüddətli olur.

Kommersiya bankları öz fəaliyyətlərində artıq vəsaitə malik olduqları kimi, əlavə vəsaitlərə də ehtiyac duyurlar. Bu münasibətlər banklararası bazarda həll edilir. Müvəqqəti sərbəst pul resurslarına malik olan banklar həmin vəsaitləri işlək vəziyyətə salmaq üçün bank bazarına çıxırlar. Onlarla yanaşı eyni zamanda əlavə resursa ehtiyacı olan banklar da öz ehtiyaclarını ödəmək üçün bank bazarının xidmətlərindən istifadə etməli olurlar. Hər iki tərəf bu bazarda öz problemini həll etmək imkanı əldə edirlər.

Sərbəst pul resurslarına malik olan banklar öz vəsaitlərini banklarda yerləşdirmək imkanını təsərrüfatlara yerləşdirməkdən daha etibarlı hesab edirlər.

Banklararası kredit müxbir münasibətləri çərçivəsində verilir. Bankların əlavə resurslara ehtiyacları əsasən bank likvidliyinin nizamlaşdırılması, özlərinin aktiv əməliyyatlarının genişləndirilməsi və s. ilə əlaqədar yaranır.

Banklararası kredit bazarının ən fəal iştirakçıları daima sərbəst resursa malik olan iri banklardır. Bu banklar öz vəsaitlərini boş saxlamaqdansa, borc verməyi daha üstün tuturlar. Banklararası bazarda iri banklarla yanaşı lazımi səviyyədə müştəriyə malik olmayan xırda banklar da iştirak edirlər. Xırda

banklar müştəri çatışmazlığı ilə əlaqədar yaranan sərbəst vəsaitləri yerləşdirmək və mənfəət əldə etmək məqsədi ilə banklararası bazarın iştirakçlarına çevrilirlər.

Banklararası kredit bazarının iştirakçıları kredit resurslarının yerləşdirilməsi zamanı müxtəlif şərtləri tətbiq edirlər. Beynəlxalq təcrübədə banklararası kredit bir neçə saatdan bir neçə ilə qədər verilməsi qaydasından istifadə edirlər. Banklararası kredit birdəfəlik və daimi qaydada verilə bilər.

Birdəfəlik kredit kreditə ehtiyacın yaranması zamanında verilir. Belə kreditlər hər dəfə kreditə ehtiyac yaranan zaman ayrıca kredit müqaviləsi ilə rəsmiləşdirilir. Kredit müqaviləsində ssudanın həcmi, müddəti, faiz dərəcəsi, faizlərin hesablanıb ödənilmə qaydası, müqavilə şərtlərinə əməl edilmədikdə tərəflərin məsuliyyəti əks olunur. Birdəfəlik kreditlərin müddətləri tərəflər arasındakı razılaşma ilə müəyyən edilir. Bu müddət bir gündən doxsan günə qədər ola bilər. Banklar öz təcrübələrində 1-7 günlük kreditə daha çox üstünlük verirlər. Bu müddətə verilən kreditlər borc alanın tələblərinə daha münasib olmaqla kreditor üçün aşağı risqli hesab olunur. Daha uzun müddətə - xüsusən 30-90 günlük kreditlər banklararası kreditdə yüksək risqli kreditlər hesab edilir. Bu risq borc alan bankın həmin vəsaitdən hansı məqsədlərə istifadə edəcəyi ilə əlaqədardır. Eləcə də böhran vəziyyətində olan banklar bu vəziyyətdən çıxmaq üçün banklararası kreditdən istifadə etməklə bu vəziyyətdən çıxmağa çalışarlarsa, bu hal baş tutmadıqda bu vəziyyət kreditor üçün arzuolunmaz hal kimi qəbul edilir. Eyni zamanda borcalan bankın cəlb etdiyi vəsaitləri bir məqsədə istifadə etdiyini nəzərə alsaq bank ilə bankın kreditorları arasında xoş olmayan münasibətlərin yaranacağını müəyyən etmək olar ki, bu da yüksək risqli hal kimi qəbul edilir.

Banklar arasında birbaşa müxğir münasibətlərinin mövcudluğu banklararası kreditin «overdraft» formasının yaranma qaydasını zəruri edir. Bu zaman müxbir bankda açılan respondent bank hesabı üzrə əməliyyatların aparılması üçün vəsait çatışmadıqda kreditin bu qaydasından istifadə edilir. Belə kreditin verilmə qaydası (overdraftın maksimal məbləği, müddəti və faiz dərəcəsi) birbaşa müxbir münasibətlərində olan banklar arasında bağlanan müqavilə ilə müəyyən edilir.

Mərkəzi Bank haqqında Azərbaycan Respublikası qanununun 49-cu maddəsinə əsasən Mərkəzi Bank sonuncu instansiya kreditordur. Bank kreditlərinin və əmanətçilərinin maraqları baxımından Mərkəzi Bank özünün müəyyən etdiyi qayda və şərtlər daxilində qısamüddətli likvidlik problemi ilə üzləşmiş kredit təşkilatlarına tam təminatlı kreditlər verə bilər. Belə kreditlər 6 aydan çox olmayan müddətə verilə bilər və zəruri hallarda 6 ayadək müddətə uzadıla bilər. Göündüyü kimi kredit təşkilatları kredit almaq üçün Mərkəzi Banka müraciət edə bilərlər və Mərkəzi Bank yenidən yenidən maliyyələşmə sistemini tətbiq edir.

Mərkəzi Bankın kreditlərini məqsədli təyinat baxımından iki qrupa bölmək olar. I qrupa bankların likvidliyinin təmin edilməsi ilə əlaqədar kreditlər daxildir. Bu kredit vasitəsilə kommersiya banklarının hesablaşmaların başa çatdırılması üçün, daha doğrusu, özlərinin müddətil öhdəliklərinin yerinə yerinə yetirilməsi üçün pul vəsaitlərinə olan ehtiyacı ödənilir.

II qrupa kommersiya banklarının real sektora kredit qoyuluşunun genişləndirilməsi ilə əlaqədar kreditlər daxildir.

Göstərilən kreditləri əldə etmək üçün kommersiya bankları aşağıdakı tələblərə cavab verməlidirlər:

- Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi metodikaya əsasən maliyyə möhkəmliyi baxımından I və ya II qrup banklara aid edilsinlər
- Tam həcmdə məcburi ehtiyat yaratmaq tələbini yerinə yetirsin
- Mərkəzi bankdan aldığı kredit və kredit görə faizlər üzrə vaxtı keçmiş borcu olmasın
- Mərkəzi Bankın kreditləri üzrə yetərli təminatla malik olsun.

I qrup kreditlərə: gündaxili kredit, bir günlük kredit (overnayt) və qısamüddətli lombard krediti daxildir.

Likvidliklə əlaqədar kredit almaq üçün kommersiya bankları Mərkəzi Bankla bir illik Baş kredit müqaviləsi imzalamalıdır.

Kommersiya banklarının qiymətli kağızlarla əməliyyatları dedikdə, bankın səhmlərinin, depozit sertifikatlarının və veksellərin emissiyası başa düşülür. Depozitlərdən fərqli olaraq qiymətli kağızlar vasitəsilə cəlb olunmuş vəsaitlə bazarda satış yolu ilə əldə olunur. Onların cəlb olunması təşəbbüsü banklara məxsusdur və adətən belə əməliyyatları iri banklar həyata keçirir.

Banklar səhm emissiyası nəticəsində ilkin olaraq öz səhmdar kapitalını formalaşdırır, sonra isə bu yolla onların həcmi artırır. Səhmlərin emissiyası aşağıdakı ardıcıl mərhələlərdən ibarətdir:

- emitent tərəfindən səhmlərin emissiyası haqqında qərarın qəbul edilməsi;
- səhmlərin emissiya prospektinin tərtib edilməsi;
- səhm buraxılışının dövlət qeydiyyatı;
- səhmlərin emissiya prospektində olan məlumatların açıqlanması;
- səhmlərin yerləşdirilməsi;
- səhmlərin emissiyasının yekunları haqqında hesabatın dövlət qeydiyyatı;

- səhmlərin emissiyasının yekunları haqqında hesabatda olan məlumatların açıqlanması.

Səhmlərin nominal dəyəri manatla əks etdirilir. Əgər səhm xarici valyutaya satılırsa, onun üzərində nominal dəyəri xarici valyuta ilə də göstərilməlidir.

Səhmlərin buraxılışında ikinci mərhələ emissiya prospektinin hazırlanmasıdır. Emissiya prospektinin hazırlanma qaydası ölkədə qiymətli kağızların buraxılışına məsul olan orqanlar tərəfindən (Mərkəzi Bank, Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi) müəyyən olunur. Ümumilikdə isə emissiya prospektində aşağıdakı məlumatlar öz əksini tapmalıdır:

- Bank haqqında əsas məlumatlar;
- Bankın maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən məlumatlar;
- Buraxılacaq səhmlərin xarakteristikası.

Səhm buraxılışlarının dövlət qeydiyyatı Azərbaycan Respublikasının Prezident yanında Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi (bundan sonra QKDK) tərəfindən həyata keçirilir. Səhm buraxılışının dövlət qeydiyyatına alınması üçün kommersiya bankları aşağıdakı sənədləri QKDK-ya təqdim etməlidir:

- "Səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalının artırılması zamanı səhmləri emissiyasının Qaydaları"na 1 №-li əlavəsinə uyğun olaraq tərtib edilmiş ərizəni;

- səhmlərin emissiyası haqqında qərarın qəbul edildiyi səhmdarların ümum yığıncağının protokolunun emitent tərəfindən təsdiq olunmuş surətini;

- səhmlərin emissiya prospektinin iki nüsxəsini (açıq səhmdar cəmiyyətinin səhm buraxılışının dövlət qeydiyyatına alınması üçün);

- səhmlər sənədli formada olduqda səhmlərin sertifikatının nümunəsini;

- səhmlərin emissiya prospektinin dövlət qeydiyyatına alınması üçün dövlət rüsumunun ödənildiyini təsdiq edən sənədi (açıq səhmdar cəmiyyətinin səhmr buraxılışının dövlət qeydiyyatına alınması üçün).

Səhm buraxılışının dövlət qeydiyyatına alınması üçün QKDK-ya təqdim edilmiş sənədlərdə göstərilən məlumatların tamlığına və dürüstlüyinə görə məsuliyyəti bankın həmin sənədləri imzalamış vəzifəli şəxsləri daşıyır. Sənədli formada olan səhmlərin sertifikatları bütün növ qiymətli kağız blanklarının hazırlanması və satışı fəaliyyətinə xüsusi razılığa (lisenziyaya) malik olan mətbəələr tərəfindən hazırlanmalıdır. Səhm buraxılışının dövlət qeydiyyatına alınması üçün sənədlər təqdim edildiyi tarixdən etibarən on beş iş günündən gec olmayaraq QKDK səhm buraxılışının dövlət qeydiyyatını həyata keçirir. Məsələn, 2010-cu ilin aprel ayında Azərbaycan Respublikasının Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən "Atabank" Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin kütləvi təklif üsulu ilə yerləşdiriləcək hər birinin nominal dəyəri 20 AZN olan 500.000 ədəd adi sənədsiz adlı səhmlərinin buraxılışı AZ100100432P qeydiyyat nömrəsi ilə və "Kapital Bank" Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin kütləvi təklif üsulu ilə yerləşdiriləcək hər birinin nominal dəyəri 10 AZN olan 600.000 ədəd adi sənədli adlı səhmlərinin buraxılışı AZ100200515P qeydiyyat nömrəsi ilə dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Bu isə öz növbəsində "Atabank"ın və "Kapital Bank"ın nizamnamə kapitalının müvafiq olaraq 10 mln. v; 6 mln. manat artacağı anlamını verir.

"Səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalının artırılması zamanı səhmlərin emissiyasının Qaydaları"na görə iki və daha artıq sayda səhm buraxılışlarının eyni vaxtda dövlət qeydiyyatına alınmasına yol verilmir. Səhm buraxılışı dövlət qeydiyyatına alındıqda QKDK tərəfindən banka səhm buraxılışının dövlət qeydiyyat haqqında şəhadətnamə, habelə açıq səhmdar cəmiyyətinin səhm

buraxılışı dövlət qeydiyyatına alındıqda səhmlərin emissiya prospektinin QKDK tərəfindən təsdiq edilmiş bir nüsxəsi verilir.

Səhmlər dövlət qeydiyyatına alındığı tarixdən etibarən bir ildən gec olmayaraq yerləşdirilməlidir. Açıq səhmdar cəmiyyəti formasında banklar səhmlərini yerləşdirməzdən əvvəl səhmlərin emissiya prospekti ilə tanış olmaq üçün zəruri olan şəraiti yaratmalı və emissiya prospektində olan məlumatlarla tanış olmağın mümkün olduğu ünvanı və vaxtı kütləvi informasiya vasitələrində elan etməlidir. Açıq səhmdar cəmiyyətinin səhmlərinin yerləşdirilməsi kütləvi təklif üsulu ilə, qapalı səhmdar cəmiyyətinin səhmlərinin yerləşdirilməsi isə qapalı yerləşdirmə üsulu ilə həyata keçirilir. Banklar tərəfindən səhmlərin yerləşdirilməsinin iki yolu var:

1) Səhmlərin satışı. Səhmlər həm ölkənin milli valyutasında, həm də digər valyuta ilə nominala malik olduqda həmin valyutaya satıla bilər. Səhmlərin satışından daxil olan pul vəsaiti emitet bankın açdığı xüsusi yığım hesabında toplanır və bloklaşdırılır. Yığım fondunda vəsaitlərin bloklaşdırılması investörlər və səhmdarlar üçün təminat yaradılması məqsədilə həyata keçirilir.

2) Bankın daha əvvəl buraxdığı konvertə oluna bilən səhmlərə dəyişdirilməsi.

Banklar tərəfindən vəsaitlərin cəlb olunmasının vasitələrindən biri də depozit sertifikatlarının emissiyasıdır. Bu yolla cəlb olunan vəsaitlər bankların asanlıqla idarə edilən passivlərindəndir. Depozit sertifikatı - əmanətçi tərəfindən depozitin kredit təşkilatında yerləşdirilməsini və əmanətçinin, yaxud onun hüquqi varisinin, həmin depoziti və depozit üzrə faizləri kredit təşkilatından qeydsiz-şertsiz almaq hüququnu təsdiqləyən qiymətli kağızdır. Sertifikatlar birdəfəlik qaydada və ya seriyalarla milli, yaxud xarici valyutada, yalnız sənədləşdirilmiş

formada buraxıla bilərlər. Depozit sertifikatı adlı və ya adsız formada on ildən artıq olmamaq şərti ilə blanklarda buraxılır.

Alqı-satqı vasitəsilə dövr edən səhmlərdən fərqli olaraq sertifikatlar şəxsin vəsait üzərindəki hüququnun başqasına verilməsi yolu ilə dövr edir. Adsız sertifikatlar üzrə hüquqların başqa şəxsə ötürülməsi sertifikatın həmin şəxsə verilməsi ilə həyata keçirilir. Adlı sertifikatlar üzrə hüquqların başqa şəxsə ötürülməsi isə tsesiya (tələb hüququnun ötürülməsi) ilə reallaşdırılır. Tsesiya sertifikatın arxa tərəfində və ya sertifikatın ayrılmaz hissəsi olan və nömrələnmiş əlavə səhifələrdə, tələb hüququnu ötürən şəxs (tsedent) və tələb hüququnu əldə edən şəxs (tsesionari) arasında ikitərəfli razılıq şəklində rəsmiləşdirilir. İqtisadi mənasına görə sərbəst dövriyyə hüququ olmayan sertifikatları buraxmaq tam əhəmiyyətsizdir. Çünki əks halda benefisiar malik olduğu pul vəsaitlərini uyğun faizlərlə adi əmanətə yerləşdirə bilər.

Əgər sertifikat üzrə pul vəsaitlərinin bankdan alınması müddəti ötmüşsə onda sertifikat tələbolunanadək sənədinə çevrilir. Bu halda onun sahibi istənilən vaxt banka müraciət edərək ona çatması bütün məbləği və hesablanmış faizləri ala bilər bank bunu ödəməyə borcludur. Nəzərdə tutulmuş dövr başa çatdıqdan sonra Bank faizlər hesablanmasını dayandırır və həmin vəsaitlər faizsiz əmanət rolunu oynayır. Bu hal vaxtı ötmüş böyük məbləğli əmanətlərə əsassız faizlər hesablanmasının qarşısını alır.

Depozit sertifikatına Azərbaycan Beynəlxalq Bankın təcrübəsində daha ətraflı baxaq:

Adlı "Gənclik" Depozit sertifikatı ABB-nin buraxdığı investisiya qiymətli kağızıdır. Sertifikat 10 il müddətinə və illik 25% faiz dərəcəsi ilə dövriyyəyə buraxılır. "Gənclik" Depozit sertifikatı adından da görüldüyü kimi, gənclərin gələcəyini və böyüməkdə olan nəslin qayğısız gəncliyini təmin etmək üçün

nəzərdə tutulmuş uzunmüddətli investisiya məhsuludur. Sertifikatın illik 25% olan yüksək faiz dərəcəsi ABB-nin bu məhsulunu fiziki şəxslər üçün əmanətlərini yerləşdirməyin və kapital qoyuluşunun səmərəli və münasib vasitəsi edir. Belə ki, 10 illik müddət bitdikdə, bu sertifikatlara qoyulmuş məbləğ 3,5 dəfə artır. Sertifikat likviddir və qiymətli kağızlar bazarında kotirovka imkanlarına malikdir. Vaxtından əvvəl qaytarıldıqda faizlər qismən, Bankın həmin tarixə qüvvədə olan əmanətlərin illik faiz dərəcəsi ilə kompensasiya edilir. Həmçinin, sertifikat üzrə mülkiyyət hüququ digər şəxsə verilə bilər (təssisiya imkanı). Bu halda sertifikatın yeni sahibi müddət bitdikdən sonra həm onda göstərilən məbləği, həm də bu məbləğ üçün hesablanmış faizi alacaqdır.

Kommersiya bankları kredit resurslarının cəlb olunması üçün xüsusi veksellərin buraxılışını da həyata keçirirlər. Veksəl - Qanunvericiliyə görə təsdiq olunmuş formada dəqiq tərtib olunmuş, öhdəliyin vaxtı bitdikdən sonra sahibinə (vekselsaxlayana) vekseldə göstərilmiş məbləğin veksilverəndən, borcludan və ya veksəl məbləğini ödəməyi üzərinə götürən şəxsdən həmin məbləği şərtsiz tələb etmək hüququ verən, yazılı borc öhdəliyini əks etdirən qiymətli kağızdır. Bankın buraxdığı xüsusi veksellər faiz və diskont qaydada ödəyə bilər. Birinci halda bank, vekseli nominalı üzrə alır və bu zaman veksəl üzrə borcunu və ona hesablanmış faizləri ödəmək öhdəliyini öz üzərinə götürür. İkinci halda isə veksəl nominalından güzəştə satıldığına görə gələcəkdə faiz ödənməyərək yalnız bütövlükdə borc hissəsi qaytarılır.

Banklar tərəfindən xüsusi veksellərin emissiyası prosesində banklar müxtəli rollarda çıxış edə bilər:

- adi veksəlvərən rolunda;
- köçürmə vekselinin akseptantı rolunda;
- eyni zamanda eyni köçürmə vekselinin veksilverəni və akseptant rolunda;

- akseptə təqdim olunması qadağan edilmiş köçürmə vekselinin vekselverəni rolunda;
- aksept olunmamış köçürmə vekselinin vekselverəni rolunda.

Bank vekselləri vekselsaxlayan tərəfindən cari hesablar üzrə hesablaşmalar həyata keçirmək üçün istifadə olunur. Vekseli almış müştəri onun vasitəsilə əmtəə və xidmətlərə görə ödəniş apara bilər, bu zaman vekselin yeni sahibi onu üçüncü şəxsə ötürmək (müvafiq indossamenti yazmaq yolu ilə) hüququna malik olur. Buna görə də bank veksellərinin dövriyyəsi təkcə banklar üçün deyil, həm də ayrı-ayrı müəssisələr üçün də qarşılıqlı hesablaşma aləti olmaq baxımından əlverişlidir. Bu zaman müəssisələr üçün ödəniş vasitəsi kimi iri kommertiya bankları tərəfindən buraxılan veksellər daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

FƏSİL 3. BANK RESURLARINDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Bankların resurslarının idarə edilməsi

Bank resursları idarə olunur. Bu o deməkdir ki, əmanətçilərin və digər kreditorların pul vəsaitlərinin cəlb olunması pul vəsaitləri mənbəyinin müvafiq quruluşunun və səviyyəsinin müəyyən edilib onların yerləşdirilməsi ilə əlaqədar bank fəaliyyəti başa düşülür.

Bank resursları şərti olaraq iki səviyyədə: dövlət və kommərsiya bankının özünün səviyyəsində idarə olunur. Hər iki səviyyədə iqtisadi və təşkilati metodlardan istifadə olunur. Bu metodların özləri də bilavasitə və dolayısı ilə kommərsiya banklarının resurslarının səviyyəsinə təsir göstərir. Dövlət səviyyəsində resurslar ayrı-ayrı idarələr və əsasən Mərkəzi Bank tərəfindən idarə olunur. İdarə edilmədə Mərkəzi Bank müxtəlif alətlərdən istifadə edir.

Mərkəzi Bank tərəfindən kommərsiya banklarına verilən kreditlər bilavasitə onların passivlərinin səviyyəsinə təsir göstərir. burada banklararası kreditləşmə zamanı Mərkəzi Bankın həyata keçirdiyi faiz siyasəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Mərkəzi Bank tərəfindən rəsmi elan edilmiş faiz stavkası banklararası kreditə tələbatın nizamlaşdırıcısı kimi çıxış edir.

Resursların idarə edilməsində Mərkəzi Bankın istifadə etdiyi alətlərdən biri də açıq bazarda apardığı əməliyyatlardır. Dövlətin qiymətli kağızlarının alınıb satılması əməliyyatları kommərsiya banklarının passivlərinin həcmi artırır və ya azaldır.

Açıq bazardakı əməliyyatlardan tələb və təklifin nizamlaşdırılması üçün istifadə olunsada Mərkəzi Bankın imkanları bir o qədər də geniş deyildir.

Çünkü hələlik respublikada inkişaf etmiş qiymətli kağızlar bazarı yoxdur və dövlət borcunun rəsmiləşdirilməsi qaydası lazımı səviyyədə deyildir.

Kommersiya banklarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün müəyyən olunan normativlərdə onların resurslarının səviyyəsinə bilavasitə təsir göstərir. Nizamnamə fondunun minimum həcmi nəinki birbaşa həm də dolayısı ilə bankın xüsusi kapitalının səviyyəsinə təsir göstərir, çünki bankın digər fondları nizamnamə fondu ilə qarşılıqlı əlaqədə yaradılır.

Belə ki, mənfəətdən ayırmalar hesabına yaradılan ehtiyat fondunun həcmi və yaradılma qaydası nizamnamə fondunun səviyyəsindən asılıdır. Kommersiya bankının xüsusi vəsaitlərinin həcmi ilə aktivlərin məbləği arasındakı nisbətə son həddi aktiv əməliyyatların aparılma sərhəddini müəyyənləşdirməklə bankın ödəmə qabiliyyətliyini xarakterizə edir.

Kommersiya banklarının öz resurslarının bir hissəsini Mərkəzi Bankın tələbi ilə faizsiz qaydada məcburi ehtiyatlar sifəti ilə Mərkəzi Bankdakı hesaba köçürürlər. Bu kommersiya banklarının kreditləşmə və depozit emissiyası imkanlarını məhdudlaşdırır. Məcburi ehtiyatlar depozitlərin və qoyuluşların sığortalanması funksiyasını da yerinə yetirir. Bununla belə onlar mahiyyətcə kommersiya bankları resurslarının mütəşəkkil nizamlanması qaydası kimi çıxış edirlər.

Resursların nizamlanmasında kommersiya bankının likvidliyi və bir borc alan riskin maksimum səviyyəsi göstəricilərindən geniş istifadə olunur. Göstəricilərə riayət etmək üçün vəsaitlərin cəlb olunması ilə onların yerləşdirilməsi müddətləri arasında uyğunluğu gözləmək lazımdır. Kommersiya bankları öz resurslarını yerləşdirərkən ilk növbədə müştərilərin kredit qabiliyyəti səviyyəsini nəzərə almalıdır. Bununla yanaşı resursların bir və ya bir neçə borc alan arasında bölgüsü və eləcə də bir və ya bir neçə

müştərinin borcunu vaxtında ödəyə bilməməsi halları mövcuddur. Ona görə də belə halları aradan qaldırmaq üçün bir borcalana verilən kreditin həcmnin məhdudlaşdırılması qaydasının tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir

Mərkəzi Bankın kommersion banklarının resurslarının yuxarıda göstərilən və digər tənzimlənmə alətlərinin vergi siyasəti və mövcud qanunçuluqla sıx əlaqədə istifadə olunduqda daha yüksək səmərə verir. Məsələn mənfəətin yüksək vergi tutulmaları dividendlərin ödənilməsi və özünün inkişafı üçün bankın sənərcamında qalası pul vəsaitlərini azaldır ki, bu da nəinki bankın xüsusi kapitalının formalaşmasına, həm də depozitə və qoyuluşa cəlb olunma əməliyyatlarının aparılmasına mənfə təsir göstərir.

Mərkəzi Bank tərəfindən resurslardan bütçə defisitinin örtülməsinə istifadə olunması qaydası da kommersion banklarının resurslarını azaldır. Əhalinin, müəssisə və təşkilatların müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinin cəlb olunması əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsində bankın marağını azaldır.

Resursların idarə olunmasında əsas rolu kommersion banklarının özləri oynayırlar. Belə ki, kommersion bankları ilk növbədə Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi iqtisadi normativlərin tələblərinə əməl etməli və balanslaşdırılmış passiv və aktiv siyasəti həyata keçirməlidirlər.

Müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinin cəlb olunub, real kredit resurslarına çevrilməsi üçün kommersion bankları qoyuluşların cəlb olunub onların qorunub saxlanılmasını təmin edən tədbirlər həyata keçirməlidirlər.

Müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinin resursa cəlb olunma əməliyyatlarının inkişafında müştərilərə xidmət keyfiyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Vəsaitlərin qoyuluşa cəlb olunma şərtləri haqqında geniş məlumat, müştərilərə tez və keyfiyyətli xidmət, onlara xoş münasibət və s. xidmət keyfiyyətinin tərkib hissələrindəndir. Xidmət keyfiyyəti müəyyən dərəcədə

bank aparatının peşəkarlığından asılıdır. Onlar həm öz mənafeələrini, həm də müştərilərin mənafeyini, xüsusən də əmanətçilərə ödəniləsi gəlirin həcmi nəzərə almalıdırlar. Öz iqtisadi təyinatına görə faiz pul vəsaitlərinin kommersiya banklarında cəmlənməsinə maraq oymalıdır.

Faizin həvəsləndirmə gücü qoyuluşların növündən, müddətindən, alınma haqqında xəbərdarlıq müddətindən asılı olaraq onun səviyyəsindən və differensiallaşmasından asılıdır. Faiz stavkaları müəyyənləşdirilərkən inflyasiya tempi nəzərə alınarsa, pulun özünün də qiymətliyi yüksələr, qoyuluşların artması isə istehlak bazarındakı tələbləri nizamladıra bilər. Bundan əlavə pul yığımları və əmanətlərdən səmərəli istifadə üzrə dövlətin və kommersiya banklarının məsuliyyəti artar ki, bu da həm kommersiya banklarının, həm də ümumilikdə xalq təsərrüfatının inkişafına gətirib çıxara bilər.

Kommersiya bankları tərəfindən cəlb olunmuş resursların idarə olunmasının kəmiyyət tərəfi ilə keyfiyyət tərəfi də vardır. Resursların yerləşdirilməsi məsələsi həll edilmədən resurs cəlb etmək mənasızdır. Kommersiya bankları cəlb etdikləri resursları elə yerləşdirməlidirlər ki, o xərcləri ödəməklə yanaşı banka mənfəət gətirməli və bankın likvidliyinin təmin olunması üzrə Mərkəzi bankın tələblərini yerinə yetirmiş olsun. Bunun üçün kommersiya bankları aktiv və passiv əməliyyatları sıx qarşılıqlı əlaqə şəraitində həyata keçirməlidirlər.

Kommersiya banklarının böyük əksəriyyəti aktivlərin idarə edilməsində pul vəsaitlərinin ümumi fondu göstəricisindən istifadə edirlər. Bu o deməkdir ki, banklar vəsaitləri cəlb edibhəməndə anda meydana çıxan ehtiyacların ödənilməsinə istifadə edirlər. Bu zaman resursların onların cəlb olunma mənbələri və müddətlərindən asılı olaraq yerləşdirilməsində mövcud olası qarşılıqlı əlaqə itir, risk səviyyəsi və gəlirliliyi səviyyəsinə diqqət yetirilir ki, bu

da bankın likvidliyi və onun ödəmə qabiliyyətinə mənfi təsir göstərir. Ona görə də bəzi kommersiya bankları aktivlərin bölgüsündə vəsaitlərin onların yaranma mənbələrindən asılı olaraq yerləşdirilməsi metodundan istifadə edirlər.

Aktivlərin bölüşdürülməsi metodu konkret resurs mənbəyinin konkret qoyuluşla dəqiq əlaqələndirilməsini tələb edir ki, bu da bankın likvidliyinin və ödəmə qabiliyyətinin yüksəldilməsinə kömək edir. Bununla belə bu metodun da çatışmazlıqları vardır. Ən başlıcası odur ki, konversiya metodu mövcud vəziyyətdən asılı olaraq resurslarla manevr etməyə imkan vermir ki, bu da bəzən bankı əlavə mənfəət əldə etmək hüququndan məhrum edir. Məsələn, tələb edilənədək qoyuluşların ssudada istifadə olunub, ondan qiymətli kağızların əldə olunmasına istifadə oluna bilməməsi bankı əlavə mənfəət əldə etmək imkanından məhrum edir.

Kommersiya banklarının bəziləri öz fəaliyyətlərində idarəetmənin elmi metodundan istifadə edirlər. Bu metodun əsasını riyazi metodlar təşkil edir. bu metod riyazi düsturların köməyi ilə vəsaitlərin yerləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilir.

Yuxarıda göstərilənlər sübut edir ki, göstərilən metodlardan ayrılıqda deyil, onların vəhdəti qaydasında istifadə edilməlidir. Bununla yanaşı onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bu metodların hər biri düzgün qərar qəbul etmək yolunu, bank əməliyyatlarının inkişafının bəzi tərəflərini göstərir. Ona görə də qərarların qəbul edilməsi prosesində insan amili vacib ünsür hesab edilməlidir. Mütəxəssislərin hazırlıq səviyyəsinə xüsusi fikir verilməlidir. Çünki konkret qərarların qəbul edilməsi üçün materialları onlar hazırlayırlar.

Kommersiya bankları resurslarının idarə edilməsi prosesi yalnız pul vəsaitlərinin cəmləşdirilib yerləşdirilməsi ilə bitmir. Burada konkret bank üçün resursların yaranması mənbələrinin optimal quruluşu da nəzərə alınmalıdır.

Kommersiya bankları xüsusi vəsaitlərə ilə cəlb olunmuş vəsaitlər arasında müəyyən nisbəti gözləməlidirlər. Cəlb olunmuş vəsaitlərin çoxluğu riski artırır və bankın ödəmə qabiliyyətinin aşağı düşməsi təhlükəsi yaranır ki, bu da son nəticədə digər bankların təsiri altına düşməsinə gətirib çıxara bilər.

Resursların əsasən xüsusi kapitalar hesabına formalaşması da düzgün siyasət hesab edilir. Belə ki, belə olan halda bir qrup səhmdar kommersiya bankı üzərində nəzarətini itirə bilər, ödəniləsi dividendlərin həcmi və səhmlərin bazar qiyməti aşağı düşə bilər. Kapitalın quruluşundakı qeyri-mütənasiblik kommersiya bankının fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilərin pisləşməsinə, pul resursları bazarında imicinin aşağı düşməsinə gətirə bilər.

Deməli, kommersiya bankı bank kapitalının elə quruluşunu seçməlidir ki, bu quruluş bank resurslarının formalaşmasına, az xərclə dividendlərin və gəlirlərin stabil səviyyəsi təmin olunsun, bank sərfəli şərtlərlə resurs cəlb etmək qabiliyyətini saxlaya bilsin.

Beləliklə, bank resurslarının idarə olunması mürəkkəb və çoxcəhətli problemdir. Bu problemin həlli nəinki bank aktivləri və passivlərinin gündəlik təhlilini həcmnin ölkənin iqtisadiyyatının ümumilikdə vəziyyətinin təhlilini tələb edir.

3.2. Əmanətlərin sığortalanması sistemi

Dünya təcrübəsində bank sektorunun daxili tənzimləyici vasitəsi kimi əmanətlərin sığortalanması sistemindən istifadə olunur. Əmanətlərin sığortalanması dedikdə, bankın müflisləşməsi halında bu banka vəsait yerləşdirmiş şəxs əmanətini tam və ya qismən (əmanətin məbləğindən asılıdır) maksimal qısa müddətdə geri alır. Bu ödənişlər üçün mənbə kimi bankların və hökumətin vəsaiti hesabına yaradılmış xüsusi fondlar çıxış edir.

Kəskin maliyyə böhranı ilə qarşılaşan bir çox ölkələr bankdakı depozitləri müdafiə edəcək sistemin yaradılması zərurətini dərk etmişdir. Məsələn, 30-cu illərdə əhalinin kütləvi surətdə öz vəsaitlərini banklardan çıxarması nəticəsində bankların müflisləşməsi ilə qarşılaşan ABŞ hökuməti bu prosesin qarşısını almaq üçün müxtəli çıxış yolu axtarmağa başladı. Nəticədə 1933-cü ildə dünyada ilk dəfə olaraq Depozitlərin Sığortalanması üzrə Federal Korporasiyanın (Federal Deposit Insurance Corporation) qismində depozitlərin sığortalanması sistemi yarandı.

Son 20 ildə əksər inkişaf etmiş ölkələrdə 80-90-cı illərin bank böhranlarına cavab olaraq əmanətlərin sığortalanması sistemi tətbiq olunmağa başladı. Dünya Bankının verdiyi məlumata görə hazırda dünyanın 70 ölkəsində bu sistem fəaliyyət göstərir. Avropada 1994-cü ildən qüvvədə olan "Depozitlərin sığortalanması barədə göstərişə uyğun olaraq Avropa İttifaqına üzv olan hər bir ölkə öz ərazisində depozitlərin sığortalanmasının bir və ya bir neçə sistemini tətbiq etməlidir. Bank fəaliyyəti göstərməyə lisenziya almış heç bir maliyyə-kredit təşkilatı bu qaydadan kənara çıxma bilməz. Bu sistem çərçivəsində bir borcalan 20 min avro həcmində əmanət sığortalaya bilər.

Azərbaycanda da ilk dəfə Əmanətlərin Sığortalanması Fondu (bundan sonra ƏSF) 13 avqust 2007-ci ildə fəaliyyətə başlamışdır. Əmanətlərin sığortalanması

sisteminin tətbiq edilməsində məqsəd banklar və xarici bankların yerli filialları ödəmə qabiliyyətini itirdikdə, fiziki şəxslərdən əmanətə qəbul olunmuş pul vəsaitinin itirilməsi riskinin qarşısını almaq, maliyyə və bank sisteminin sabitliyini və inkişafı təmin etməkdir. Qanunauyğun olaraq sığorta hadisəsi baş verdikdə, yəni iştirakçı bank ləğv edildikdə, eləcə də bank tərəfindən əmanətlər üzrə öhdəliklər yerinə yetirilmədikdə Fond əmanətçinin kompensasiya alacağına təminat verir.

Sığorta ehtiyatları iştirakçı bankların sığorta və üzvlük haqları, o cümlədən Fondun uzunmüddətli borc öhdəlikləri sayəsində formalaşdırılır. Daha geniş şəkildə Fondun sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması üçün "Əmanətlərin sığortalanması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda aşağıdakı mənbələr nəzərdə tutulmuşdur:

- iştirakçı bankların üzvlük haqları;
- iştirakçı bankların təqvim haqları;
- iştirakçı bankların əlavə haqları;
- Fondun buraxdığı uzunmüddətli borc öhdəlikləri hesabına cəlb olunan vəsait;
- iştirakçı banklar tərəfindən ödənilən dəbbə pulları;
- cari xərclər çıxılmaqla, Fondun vəsaitinin idarə olunması nəticəsində əldə edilmiş gəlir;
- qrant, ianələr və ya qanunvericilikdə qadağan edilməmiş digər mənbələrdən daxil olan vəsaitlər;
- kompensasiyaların ödənilməsi üçün çatışmayan məbləğdə alınmış borc vəsaitləri;
- reqress qaydasında tələb hüququ ilə bankdan və ya xarici bankın yerli filialından alınan vəsaitlər.

Fonda üzv olan hər bir bank üçün 10 min manat üzvlük haqqı müəyyənləşdirilib. Fondun vəsaitlərinin idarə olunması nəticəsində əldə olunan gəlirlər, həmçinin xarici qrantlar və ianələr qurumun maliyyələşdirilməsinə yönəldilir. ƏSF-nin kapitallaşması üçün Almaniyanın KfW bankı tərəfindən 40 il müddətinə illik 0,75%-lə 5 milyon avro kredit ayrılmışdır. Fondun maliyyələşməsi üçün vəsait çatışmadıqda maliyyə bazarlarından, Mərkəzi Bankdan və Azərbaycan hökumətindən qurumun vəsait cəlt etmək imkanı var.

Əldə olunan vəsaitlərin saxlanılmasına gəlincə, kapital yüksək reytingli banklarda və Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsində saxlanıla bilər. Fiziki şəxslərin əmanətlərinin cəlbə üçün Mərkəzi Bank tərəfindən lisenziya alan xaric bankların filialları və yerli banklar Fondun məcburi iştirakçılarıdır. Fond iştirakçı bankların reyestrini tərtib edir və onlara şəhadətnamələr verir. Bundan başqa, Fondun sığorta haqlarını yığmaq və onların uçotunu aparmaq səlahiyyəti də var. Sığorta hadisəsi baş verdikdə əmanətçilərin uçotu aparılaraq onlara kompensasiyaların ödənilməsi də Fondun səlahiyyətlərinə daxildir. Kompensasiya sığorta hadisəsi baş verdikdə, qorunan əmanətçilərə ödənilən pul vəsaitidir. Kompensasiya almaq üçün əmanətçi yazılı ərizə ilə Fonda müraciət etməlidir. Ərizədə əmanətin qoyulduğu bankın adı, əmanətin məbləği, hansı valyutada qoyulduğu (manatda və ya digər valyutada), əmanətçinin özü barədə məlumat (adı, soyadı, doğulduğu yer, təvəllüdü (ay, il), ünvanı, əlaqə telefonu və e-mail ünvanı), əmanətin ümumi həcmi və kompensasiyanı hansı formada almaq istədiyini (nağd, köçürmə və s.) göstərilməlidir. Ərizəyə aşağıdakı sənədlər və onların surətləri əlavə olunmalıdır:

- əmanət (bank hesabı) müqaviləsi;
- əmanət kitabçası;

- əmanət kitabçası olmadıqda qanunvericiliyə uyğun olaraq əmanəti təsdiqləyən digər sənəd;
- şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd;
- əmanətçinin nümayəndəsi müraciət etdikdə onun notariat qaydasında təsdiq olunmuş etibarnaməsi.

Əmanətçi kompensasiya ödənişi haqqında bildirişin ilk dəfə dərc edildiyi gündən bir il müddətində Fonda ərizə ilə müraciət edə bilər. Əmanətçi bu müddətdə müraciətini qeyri-mümkün edən halları təsdiq edən sənədləri Fonda təqdim etdikdə kompensasiyanı almaq üçün müraciət müddəti uzadıla bilər, bir şərtlə ki, bildirişin ilk dəfə dərc edildiyi gündən beş ildən artıq müddət keçməsin.

Fond kompensasiyanı milli valyutada olan əmanət üzrə manatla, ABŞ dollarında olan əmanət üzrə ABŞ dollarında, AVRO-da olan əmanət üzrə isə AVRO-da əmanətçiyə ödəyir. Əmanət ABŞ dolları və ya AVRO-da olmadıqda kompensasiya bu valyutaların biri ilə sığorta hadisəsinin baş verdiyi günə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının müvafiq valyutalar üzrə müəyyən etdiyi rəsmi məzənnələr əsasında hesablanmış çapraz məzənnə üzrə hesablanır və ödənilir. Fond əmanət üzrə faizləri sığorta hadisəsinin baş verdiyi günə qədər hesablanmış məbləğdə əmanətçiyə ödəyir. Əmanətçinin bankda bir neçə əmanəti yaxud həmin əmanətlər müxtəlif valyutalarda olduğu zaman, Fond həmin əmanətləri toplayır və bir əmanət kimi kompensasiya olunur. Əmanətçinin Fondun hər hansı digər iştirakçı bankında olan əmanətinə isə ayrıca əmanət kimi baxılır və kompensasiya ödənilir. Fond tərəfindən bir iştirakçı bankda sığortalanmış əmanət üzrə aşağıdakı həcmdə kompensasiya ödənilir¹:

- 01 yanvar 2008-ci ilədək əmanətin məbləğinin 100 faizi, lakin 4 (dörd) min manatdan çox olmayaraq;

¹ www.adif.az Əmanətlərin Sığortalanması Fondu

- 01 yanvar 2010-cu ilədək əmanətin məbləğinin 100 faizi, lakin 6 (altı) min manatdan çox olmayaraq;

- 01 yanvar 2010-cu ildən başlayaraq əmanətin məbləğinin 100 faizi, lakin 8 (səkkiz) min manatdan çox olmayaraq.

Kompensasiyanın maksimal məbləği isə 30 min manatdır.

İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzinin araşdırmalarına görə 2010-cu il aprelin 1-i tarixinə qorunan əmanətlərin həcmi 1 milyard 678 milyon manat təşkil edib. Üzv banklarda yerləşdirilən əmanətlərin ümumi həcmi 2 milyard 385 milyon manata bərabərdir. Bu vəsaitlərin 30%-i və ya 707 milyon 690 min manatı qorunmayan əmanətlər kateqoriyasına aiddir. Güman edilir ki, 707 milyon 690 min manat əmanətin sığortalanmama səbəbi həmin əmanətlər üzrə faiz dərəcəsinin yüksək olması, eləcə də həmin əmanətlərin məbləğinin 30 min manatdan artıq olmasıdır. Belə ki, Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun qaydalarına əsasən illik 15 faizlə (01.06.10 tarixindən bu göstərici 12%-ə enmişdir) və yerləşdirilən əmanətin maksimum məbləği 30 min manata qədər olan əmanətlər sığortalanır. Bir sıra kommersiya banklarının əmanətlər üzrə yüksək faiz dərəcəsi təklif etməsi səbəbindən vətəndaşlar daha çox gəlir götürməyə meyl edərək 15 faizdən (01.06.10 tarixində bu göstərici 12%-ə enmişdir) artıq dividend vəd edən banklarda vəsaitlərini yerləşdirməyə çalışırlar. Bu da vəsaitlərin qorunması baxımından kifayət qədər risklidir. Əgər 707 milyon 690 min manat əmanəti yerləşdirən kommersiya bankları müflis olarsa, o zaman həmin məbləği geri qaytarmaq mümkün olmayacaq. Çünki onlar sığortalanmır. Deməli hazırki dövr üçün sığortalanan əmanətlərin maksimum məbləği azdır. Məsələn, Qazaxıstan və Rusiyada sığortalanan əmanətlərin maksimum həddi Azərbaycanla müqayisədə 2 dəfə çoxdur. Bir sıra MDB ölkələrində əmanətlərin sığortalanması üçün maksimum məbləğ 100 min avrodur. Hətta Baltikyanı ölkələrdə kommersiya

banklarına yerləşdirilən bütün əmanətlər sığortalanır. Odur ki, bu istiqamətdə hələ kifayət qədər görüləsi iş vardır.

Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Himayəçilik Şurası Mərkəzi Bankla razılaşdırılmaqla 2010-cu il iyun ayının 1-dən etibarən qorunan əmanətlər üzrə faiz dərəcəsinin yuxarı həddini illik 15%-dən 12%-ə endirdi. Yəni 01 iyun 2010-cu il tarixindən etibarən üzv banklarda yeni qəbul edilən əmanətlər üzrə illik faiz dərəcəsi 12 faizdən yuxarı olarsa, bu əmanətlər Fond tərəfindən sığorta olunmur və onlara görə kompensasiya ödənilmir. Bu addımın atılması onunla bağlıdır ki, Azərbaycanın Mərkəzi Bankının uçot faiz dərəcəsi 2%-ə qədər enmişdir ki, bu da bankların əksəriyyətinin depozitlər üzrə faizlərin azaldılmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, depozit portfelinin 70%-inə məxsus 11 iri kommersiya bankı depozit xidmətini 11-12% dərəcə ilə təklif edir.

Qorunan əmanətlər üzrə faiz dərəcəsinin yuxarı həddini illik 15%-dən 12%-ə endirilməsi bir sıra üstünlüklərə malikdir. Belə ki, bu fakt bir sıra bankları həvəsləndirəcək ki, müştəri cəlb etmək və depozit portfelinə genişləndirmək üçün depozitlər üzrə faiz dərəcələrini aşağı salsınlar. Çünki əksər bankda bu göstəricilər əsassız dərəcədə yüksək olduğundan risk elementinə çevrilmişdir.

Bundan əlavə biznesin kreditləşməyə və ucuz kreditlə təmin olunmağa ehtiyac var. Bugünkü gündə kreditlər üzrə orta faiz stavkası 20% təşkil edir, bu da kifayət qədər yüksək göstərici hesab olunur. Depozitlər üzrə faiz dərəcələrinin azaldılması isə öz növbəsində kreditlər üzrə faizlərin aşağı salınmasına səbəb olacaqdır. Nəticədə həm kreditləşmə prosesi, həm də biznes inkişaf etmiş olacaq.

Hazırda aşağıdakı əmanətlər qorunan əmanətlərə aid edilmir¹:

1) adsız borc qiymətli kağızlarının (adsız depozit sertifikatlarının yerləşdirilməsi yolu ilə cəlb edilmiş pul vəsaitləri;

¹ "Əmanətlərin sığortalanması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu

- 2) bankın Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənarında açılmış bölmələr tərəfindən cəlb olunmuş əmanətlər;
- 3) qeyri-qanuni yolla əldə edilmiş pul vəsaitinin leqallaşdırılması terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi ilə bağlı şübhəli əməliyyatlar nəticəsində qanunvericiliyə müvafiq qaydada müəyyən edilmiş əmanətlər;
- 4) cinayətin törədilməsi nəticəsində yaranması məhkəmə qərarı ilə təsdiq edilmiş əmanətlər;
- 5) üzərinə həbs qoyulmuş əmanətlər;
- 6) Cəlb edildiyi günə 12 % - dən yuxarı illik faiz dərəcəsi ilə qəbul edilmiş əmanətlər;
- 7) fiziki şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar açdığı bank hesablarındakı pul vəsaitləri;
- 8) fiziki şəxslərin bankın vəkalətli idarəetməsində olan pul vəsaitləri;
- 9) ödəniş müddətlərinin başa çatıb-çatmamasından asılı olmayaraq, əmanətçinin banka olan borcunun əsas məbləği və faizləri həcmində əmanəti;
- 10) bank qarşısında öhdəliklərin təminatı olan əmanətlər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bankların fəaliyyət miqyası onların sərəncamında olan resursların həcmi ilə müəyyən olunur. Bank resursları xüsusi və cəlb olunan vəsaitlərdən ibarətdir. Bankların resrus yaratmaq əməliyyatı bankın passiv əməliyyatları qrupuna daxildir. Bankın xüsusi kapitalı sadəcə özək rolunu oynayır. Bankın potensialı xüsusi kapitaldan ibarət deyil. Onun ümumi kapitalda xüsusi çəkisi 10-15 % təşkil edir. Bankın xüsusi kapitalı əsasən mühafizə funksiyasını daşıyaraq ictimaiyyət arasında etibar qazanmaq işinə xidmət edir.

Bank öz kapitalının əsas hissəsini kənardan vəsait cəlb etməklə formalaşdırır. Bu istiaqmətdə ən vacib əməliyyat istifadəsiz qalmış vəsaitlərin bank qoyuluşları formasında banka cəlb olunmasıdır. Bank sərəncamında vəsaiti olan investorları müəyyən şərtlərlə və müəyyən mükafat ödəməklə cəlb edir. Əgər əvvəllər bankın xidməti təsərrüfatının cari və digər hesablarında sərbəst vəsaitlərin mövcudluğu bankın maliyyə vəziyyətinin sabitliyinə dəlalət edirdisə, hazırda bu bank resurslarının ən başlıca mənbəyi hesab edilir.

2014-cü ilin birinci yarısında bankların kapitalı cəmi passivlərin 15,92 % təşkil etmişdir. 2012-ci ildə bu nisbət 15,55 %; 2013-cü ildə isə 16,46 % təşkil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2015-ci ilin əvvəlindən bankın xüsusi kapitalının minimum səviyyəsinin 50,0 mln. manata çatdırılması onun ümumi kapitalda xüsusi çəkisini artıracaqdır. Bankların passivlərində əsas yeri depozitlər təşkil etsə də, onun xüsusi çəkisi azalmaqdadır (2012-ci ildə 46,8 %, 2013-cü ildə 44,06 %; 2014-cü ildə 43,21 %).

Bankların renkinqinin müəyyən olunduğu 3 sayılı cədvəl məlumatları göstərir ki, 01.01.2014-cü il vəziyyətinə yalnız 15 bankın ödənilmiş nizamnamə

kapitalı 50,0 mln. manatdan artıqdır. Məcmu kapitalı 50,0 mln. manatdan artıq olan bankların sayı isə 21-dir.

1 dekabr 2013-cü ilə I dərəcəli kapitalın yetərlik əmsalı əvvəlki ilə nisbətən 0,45 % yüksələrək 7,21 % cəmi kapitalın yetərlik əmsalı isə 0,75 % artaraq 12,62 % təşkil etmişdir.

Təhlillər göstərir ki, bank resurslarının əsas hissəsini fiziki və hüquqi şəxslərin depozitləri təşkil edir.

2009-2014-cü ilin 8 ayı ərzində fiziki şəxslərin depozitləri 3 dəfə artaraq 6992,8 mln. manat təşkil etmişdir. Fərəhləndirici haldır ki, müddətli əmanətlərin məbləği 3,6 dəfə artmışdır.

Milli valyutada olan fiziki şəxslərin əmanətləri daha sürətlə artmışdır. 2009-cu ilə onların xüsusi çəkisi 41,0 % təşkil etdiyi halda 2014-cü ilin 8 ayı ərzində 63,6 % təşkil etmişdir. 10 sayılı cədvəl məlumatları göstərir ki, ümumi kredit qoyuluşlarının 85 %-dən çoxu depozitlər hesabına həyata keçirilmişdir. Qısamüddətli depozitlərlə qısamüddətli kredit qoyuluşlarının müqayisəsi göstərir ki, 2011-ci ildən başlayaraq qısamüddətli resurslar qısamüddətli kredit qoyuluşunu üstələyir. Bu rəqəm 2014-cü ilin ortalarında 840,0 mln. manat təşkil etmişdir. Uzunmüddətli depozitlər uzunmüddətli kreditqoyuluşunun 79,5 % təşkil etmişdir.

- Mərkəzi Bankın nizamnamə kapitalının minimum həcmi 50,0 mln. manata çatdırılması tədbiri bankların dayanıqlığını artırmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və bank resurslarının artırılması istiqamətində zəruri addımdır və bu tədbiri mütəmadi olaraq davam etdirməyi zəruri hesab edirik.

- Neft gəlirlərinin istifadəsindən qaynaqlanan izafi pulları yığma yönəltmək və bununla da istehlak bazarına təzyiqli azaltmaq üçün yığma meylliliyin stimullaşdırılması tələb olunur.

- banklar depozitlərin cəlb edilməsində stimullaşdırıcı amillərdən geniş istifadə etməlidir. Bu məqsədlə onlar «Bonuslu», «yığım», «Alyans», «Uşaq əmanəti» və digər faiz səviyyəsi nisbətən yüksək olub saxlanılma müddəti daha çox olan əmanətlərin cəlb olunmasına diqqəti artırıb belə əmanətləri geniş təbliğ və tətbiq etməlidir.

Əmanətlərin sığortalanma məbləğinin artırılması da əhaliyə stimullaşdırıcı amil kimi güclü təsir göstərə bilər.

- kredit bumu şəraitində bank sistemində korporativ idarəetmə prinsiplərinin tətbiqi; bank nəzarətinin institusional və texnoloji inkişafı onun potensialının genişləndirilməsi üzrə tədbirləri davam etdirib genişləndirmək.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR

1. Bağırov M. M. "Banklar və bank əməliyyatları". Bakı, 2003
2. Abdullayev Ş.Ə., Xuduyev N.N. "Kommersiya banklarında kredit resurslarının təşkili və kredit risklərinin sığortası". Bakı, 2000
3. Bağırov F.Ş. "Qiymətli kəğızların ilkin yerləşdirilməsi". Bakı, 2003
4. Bəşirov R.A. Bank işi. Bakı. 2007
5. Əliyev T.N. İsgəndərov A.Ş "Azərbaycanda bank marketinqinin təşkili". Bakı, 2001
6. И.Т. Балабанова. "Банки и банковское дело". Москва-2005
7. И.Т. Балабанова. "Банки и банковское дело". Москва-2001
8. Z.F.Məmmədov. «Bank işi və elektron bankçılıq». Bakı, 2003
9. Г.Г. Коробовой. "Банковское дело". Москва-2005
10. О.И. Лаврушин. "Деньги, кредит банки". Москва-2005
11. Маркова О.М. Сахарова Л.С. и др. "Коммерческие банки и их операции". Москва-1995
12. Колесников В.И. Кроливецкой Л.П. "Банковское дело". Москва - 1999
13. Жуков Е.Ф. "Банки и небанковские кредитные организации и их операции". Москва-2005
14. Жуков Е.Ф. "Денги кредит банки". Москва-1999.
15. Кузьмина Е.Е. "Теория и практика маркетинга". Москва-2005
16. Ханкишиев Б. "Коммерческий банк в условиях перехода к рыночной экономике". Баку – 1998.
17. Жуков Е.Ф. "Банки и банковские операции". Москва-1999
18. Иванов В.В. Соколов Б.И. "Денги кредит банки". Москва-2004

19. Москвин В.А "Предприятие и коммерческий банк". Перм 1998
20. Радновская Н.П. "Маркетинг в коммерческих банках". СПб - 2004
21. «Деньги и кредит» jurnalları. 2013-2014-cü illər.

Р Е З Ю М Е

Магистерской диссертации на тему

«Банковские ресурсы и проблемы их формирования»

Диссертационная работа посвящена вопросам формирования кредитных ресурсов банков, структуры ресурсов и определению наиболее перспективных направлений развития операций по формированию кредитных ресурсов, позволяющих коммерческим банкам улучшить свою деятельность.

Во введении обосновывается актуальность темы, раскрывается новизна, указываются цель и задачи, теоретическое и практическое значение, методы исследования, основные положения, выдвигаемые на защиту.

В первой главе диссертации под названием «Пассивные операции банков, как источник формирования банковских ресурсов» рассматривается необходимость и сущность пассивных операций банков, характеризуются ресурсы банков с экономической точки зрения.

Во второй главе под названием «Источники формирования банковских ресурсов» - рассматриваются вопросы формирования и использования собственных средств банка – уставного фонда и других фондов, формирующихся за счет прибыли банка. Депозиты банка рассматриваются, как один из основных ресурсов банка, характеризуются депозиты физических и юридических лиц, их развитие, а также межбанковский кредит и операции банков с ценными бумагами.

В третьей главе под названием – «Направления эффективного использования банковских ресурсов»- рассматриваются основные направления управления банковскими ресурсами и система страхования вкладов.

В заключение делаются обобщения, вытекающие из результатов проведенного исследования.

S U M M A R Y

“Bank resources and problems of formation”

The thesis is devoted to the questions of formation of credit resources of banks, of structure formation resources and identification of the most promising directions of development of forming credit resources, allowing commercial banks improve its performance.

In the introduction grounded the relevance of the topic, disclosed novelty, specifies the purpose and objectives, theoretical and practical significance, research methods, main provisions, which are put forward in the protection of.

In the first chapter of the thesis discusses the need for and nature of passive operations of banks, characterized by the resources of banks from the point of view of economy.

The second chapter is called "Sources of bank resources". In the second chapter deals with the formation and the use of bank's own funds and other funds, formed out of the bank's profit. Bank deposits are considered to be one of the main resources of the bank, characterized by deposits of individuals and legal entities, their development, as well as interbank loan transactions of banks and securities.

In the third chapter, entitled - "Direction of the effective use of bank resources" – considered main areas of management of bank resources and the deposit insurance system.

In conclusion, generalizations are made arising from the results of the study.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
«Magistr Mərkəzi»nin magistri Mahmudlu
Tural Azin oğlunun «Bank resursları və onların
formalaşması problemləri» mövzusunda yerinə
yetirdiyi magistr dissertasiyasının

R E F E R A T I

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycanda ikipilləli bank sistemi fəaliyyət göstərir. Kommersiya bankları bank sisteminin ikinci pilləsini təşkil etməklə Mərkəzi bankın lisenziyası əsasında fəaliyyət göstərirlər. Kommersiya banklarının əsas fəaliyyət prinsipi faktiki mövcud vəsait müqabilində fəaliyyət göstərməkdir. Kommersiya banklarının aktiv əməliyyatları passiv əməliyyatların səviyyəsindən - resurs yaratmaq qabiliyyətindən asılıdır. Bankların resurs yaratmaq imkanları və mövcud resurslar bankların fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Bu baxımdan bank resurslarının təhlili, onun artırılması imkanlarını müəyyənləşdirmək məsələləri daima bankların diqqət mərkəzindədir.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Azərbaycanın bank sistemi, onların fəaliyyət istiqamətləri və bank resursları, onların formalaşma mənbələridir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri – bank resurslarının iqtisadiyyatda rolunu müəyyənləşdirib onun artırılması mənbələrini tapmaqdır. Tədqiqatın məqsədi kimi ondan səmərəli istifadəni müəyyənləşdirərək onu bank üçün gəlirli mənbəyə çevirməyin yollarını

müəyyən etməkdir. Resursların artırılması üçün bankların marketing fəaliyyətinin gücləndirilmə imkanları tədqiqatın əsas vəzifələrindəndir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi bank resurslarının formalaşmasında müxtəlif fikirlər mövcuddur. İqtisadi ədəbiyyatlardakı bu fikrlər araşdırılmış və onlara münasibət bildirilmişdir. Resurslardan səmərəli istifadə daha mütərəqqi istiqamətləri, vəsait qoymağın yolları təklif olunur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti – resurslardan daha səmərəli istifadə edərək bankların gəlirli, rentabelli işləməsini təklif etmək, likvidliyin artırılmasına nail olmaqdır.

Dissertasiya işinin informasiya bazasını MSİ-nin və Mərkəzi bankın statistik məlumatları təşkil edir.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təklifərdən, işin yazılmasında istifadə olunan ədəbiyyatların siyahısından ibarətdir.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
«Magistr Mərkəzi»nin magistri Mahmudlu
Tural Azin oğlunun «Bank resursları və onların
formalaşması problemləri» mövzusunda yerinə
yetirdiyi magistr dissertasiyasına

R Ə Y

Bankların fəaliyyəti onların sərəncamında olan resursların həcmi ilə müəyyən edilir. Resursların yaradılması əsasən passiv əməliyyatların həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır. Passiv əməliyyatların aparılmasında əsas məqsədğ ilkin dövriyyə vəsaitinin əsas mənbəyi sayılan xüsusi kapitalın formalaşmasıdır. Lakin bankın potensialı yalnız xüsusi kapitaldan ibarət deyil. Xüsusi kapitalın həcmi nə qədər böyük olsa da, bank yalnız onunla kifayətlənməməlidir. Xüsusi kapital sadəcə özək rolunu oynayır. Bankın xüsusi kapitalının həcmi nə qədər böyük olarsa ictimaiyyət arasında bir o qədər çox etibar qazanmış olar. Ancaq xüsusi kapital bank ehtiyaclarının cüzi bir hissəsini 15 %-ə qədərini təmin edir. Ona görə də bank resursları içərisində əsas yeri cəlb olunmuş vəsaitlər təşkil edir.

Dissertasiya işi bank resurslarının formalaşması problemlərinə həsr edilmişdir. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarət olmaqla 82 səhifə həcmində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın giriş hissəsində müəllif mövzunun aktuallığını qeyd edərək qarşısına qoyduğu vəzifələri müəyyənləşdirmişdir.

Dissertasiya işinin planı qarşıya qoyulan vəzifələrin həllini magistr dissertasiyası səviyyəsində həllinə imkan verir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində bankın passiv əməliyyatlarının zəruriliyi, növləri şərh edilməklə resurslar iqtisadi cəhətdən xarakterizə edilmişdir. Bu fəsildə bankın passivlərinin 2012-2014-cü illərdəki strukturunu xarakterizə edən cədvəl verilmişdir. Bankın kapitalı bu müddət ərzində 15-16

% səviyyəsində olmuşdur. Bank fəaliyyətinin əsasını cəlb olunmuş vəsaitlərin təşkil etdiyi əyani surətdə göstərilmişdir. Bu fəsildə cəlb olunmuş vəsaitlərin bank fəaliyyətində rolunun artması öz tədqiqini tapmışdır. Bu fəsildə magistr xüsusi vəsaitlərin və cəlb olunmuş vəsaitlərin bütün elementlərinin iqtisadi xarakterini müəyyənləşdirirək onların bank fəaliyyətindəki rolunu açıqlamışdır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində bank resurslarının qrupları: xüsusi vəsaitlər, cəlb olunmuş vəsaitlər və borc vəsaitləri ayrı-ayrılıqda xarakterizə edilmişdir. Xüsusi vəsaitlərin səviyyəsinə görə banklar qruplaşdırılaraq müəyyən edilmişdir ki, bankların 99,7 %-nin xüsusi kapitalı 10 mln. manatdan artıqdır. Bankın xüsusi kapitalı araşdırılarkən 34 bankın 3 göstərici: məcmu kapital, .dənilmiş Nizamnamə fondu və məcmu kapitalın aktivlərə nisbəti göstəriciləri üzrə bankların rekinği müəyyən edilmişdir (cədvəl 3). Bankın xüsusi kapitalının birinci və ikinci dərəcəli kapitalla bölgüsü əsasında 2012 və 2013-cü illərdə kapitalın yetərliliyi əmsalı müəyyən edilmişdir. Bir il ərzində birinci dərəcəli kapital üzrə yetərlilik səviyyəsi 6,76 %-dən 7,21 %-dək qalxmışdır. Ümumi kapitalın yetərliliyi isə 11,87 %-dən 12,62 %-ə çatmışdır.

Bu fəsildə həmçinin cəlb olunmuş vəsaitlər lazımi səviyyədə cədvəllər əsasında təhlil edilmişdir. Burada depozitlər müddətlərə görə müəyyənləşdirilərək onları müddət üzrə kredit qoyuluşu ilə müqayisə edərək qısamüddətli resursların səviyyəsinin qısamüddətli kredit qoyuluşunda yüksək olduğunu müəyyənləşdirmişdir.

Bu fəsildə Mərkəzi Bankın kreditləri və banklararası kredit – borc vəsaitləri təhlil edilmişdir. Mərkəzi Bankın kreditləşmə şərtləri müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində bank resurslarının idarə edilməsi mexanizmi təhlil edilmişdir. Resursların bir hissəsi olan əmanətlərin sığortalanmasının zəruriliyi və bu amilin bank resurslarının formalaşmasındakı rolu müəyyən edilmişdir.

Dissertasiya işində 10 cədvəl verilmiş və təhlil edilmişdir.

Dissertasiya işi göstərir ki, müəllif mövzunu dərindən mənimsəmiş, təhlil edərək nəticə çıxarmaq qabiliyyətinə malikdir.

Dissertasiya işi magistr dissertasiyasının qarşısına qoyulan vəzifələrə tam cavab verdiyindən onu müdafiəyə buraxmaq olar.

Magistr Mahmudlu Tural Azin oğlu maliyyə-kredit ixtisası üzrə magistr dərəcəsi almağa layidir.

Elmi rəhbər:

dos. R.A.Bəşirov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
«Magistr Mərkəzi»nin magistri Mahmudlu
Tural Azin oğlunun «Bank resursları və onların
formalaşması problemləri» mövzusunda yerinə
yetirdiyi magistr dissertasiyasına

R Ə Y

Bank resursları bankın passiv əməliyyatları ilə əlaqədardır. Banklar aktiv və digər əməliyyatların yerinə yetirilməsi üçün resurslara malik olmalıdır. Bank resursları xüsusi vəsait, cəlb olunan vəsait və borc vəsaitləri hesabına formalaşır.

Passiv əməliyyatların mahiyyəti ondadır ki, onlar dövriyyədə olan pul vəsaitlərinin banka cəlb edilməsinə imkan yaradır. Banklar bu vəsaitlərdən əsas məqsədlərinə – mənfəət əldə etməyə nail olmaq üçün istifadə edir.

Bankın xüsusi vəsaitləri bank fəaliyyətində nüvə rəunu oynayır və bu nüvənin ətrafına onun səviyyəsindən asılı olaraq əlavə kapitallar yığılır. Əlavə kapitalların yığılması zamanı həm banklar, həm də vəsait sahibləri müəyyən qazanc əldə edirlər. Bankların fəaliyyət səviyyəsi bank resurslarının səviyyəsindən asılıdır. Bu baxımdan banklar daima resursların artırılmasına çalışırlar.

Dissertasiya işi olduqca aktual məsələyə həsr edilmişdir.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən, istifadə olunan ədəbiyyatların siyahısından ibarət olmaqla 82 səhifə həcmində yerinə yetirilmişdir. İşin girişində mövzunun aktuallığı və qarşıya qoyulan məsələlər şərh edilmişdir.

Dissertasiya işinin planı mövzunun magistr dissertasiyası səviyyəsində açılmasına imkan verir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində passiv əməliyyatlara bank resurslarının formalaşması amili kimi yanaşılır.

Passiv əməliyyatların mahiyyəti, zəruriliyi, növləri və onların iqtisadi xarakteri açıqlanmışdır. Bu qəbildən bank sektorunda son üç il ərzində passivlərin strukturu müəyyən edilərək xüsusi kapitalın və cəlb edilmiş vəsaitlərin strukturu müəyyən edilmişdir. 2013-cü ildə bankın kapitalı 3749,4 mln. manat olmuşdur ki, bu da ümumi resursların 15,92 %-ni təşkil etmişdir. Bu fəsildə bank resurslarının formalaşmasına dair müxtəlif iqtisadçıların fikirləri araşdırılmışdır.

Ssuda kapitalının yaranması və onun faizlərlə geri qaytarılması geniş təkrar istehsalla əlaqələndirilir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində kredit resurslarının əsas növləri – xüsusi vəsaitlər, cəlb olunmuş vəsaitlər və borc vəsaitləri ayrı-ayrılıqda hər birinin elementləri üzrə təhlil edilmişdir. Resurslarla kredit qoyuluşları müqayisə edilmiş və bank resurslarının kapitalının yetərlik səviyyəsi müəyyən edilmişdir. Azərbaycan banklarında kapitalın yetərlik səviyyəsi təklif olunan beynəlxalq səviyyədən yüksək olduğu müəyyən edilmişdir.

Dissertasiya işinin bu fəslində 7 cədvəl verilmişdir ki, bununla da resursların təhlilinə nail olunmuşdur.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində resursların idarə olunmasının təkmilləşdirilməsinə və əmanətlərin sığortalanasına həsr edilmişdir.

Nəticə və təkliflər dissertasiya işinin nəticələrindən irəli gəlir və onları məqbul hesab etmək olar.

Dissertasiya işi tələblərə cavab verdiyindən onu müdafiəyə buraxmaq olar və onun müəllifi maliyyə-kredit ixtisası üzrə magistr dərəcəsi almağa layiqdir.

«Maliyyə» kafedrasının

dosenti:

R.Quşxani